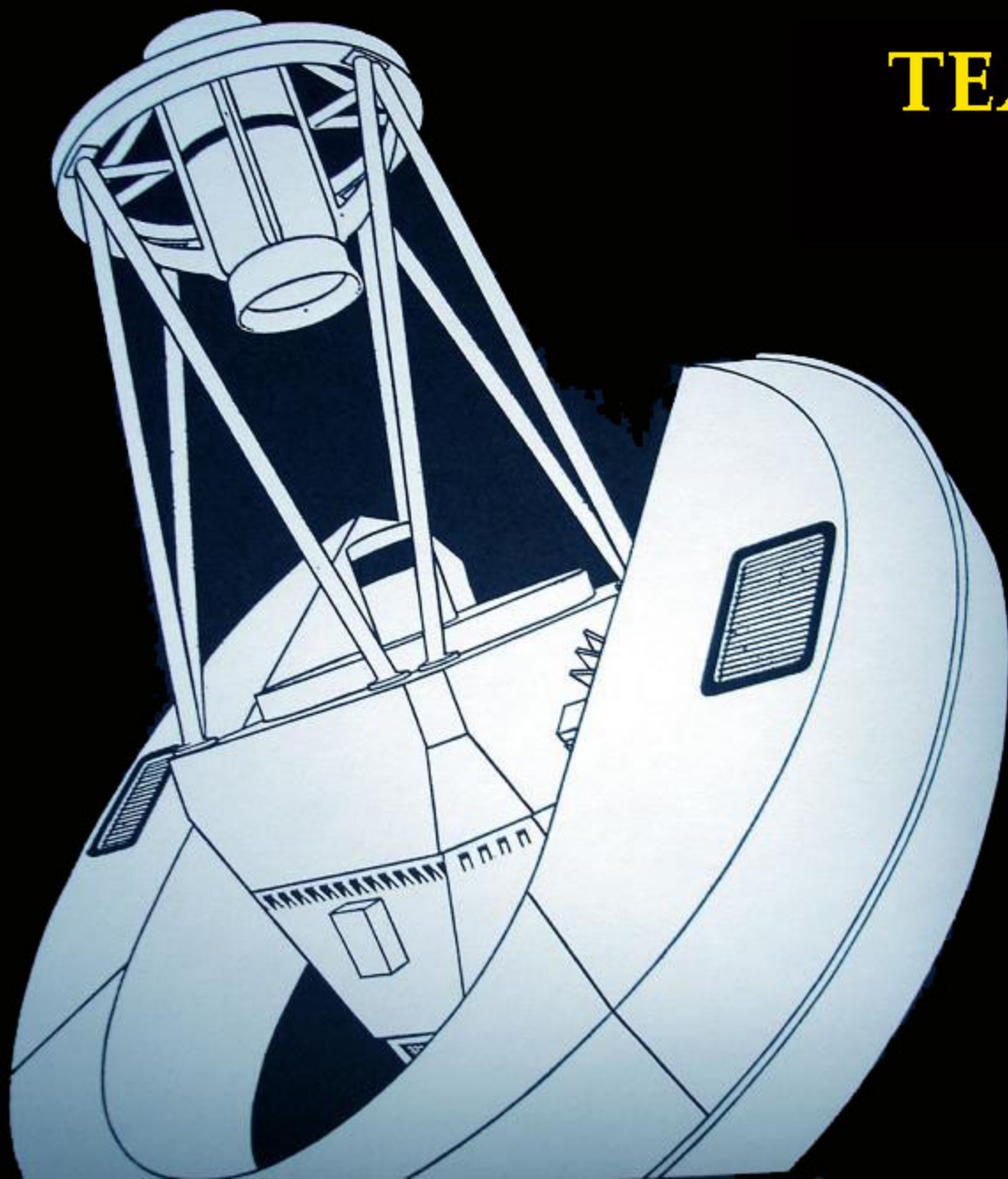

ТЕЛЕСКОПИТЕ НА XX ВЕК

Част 2

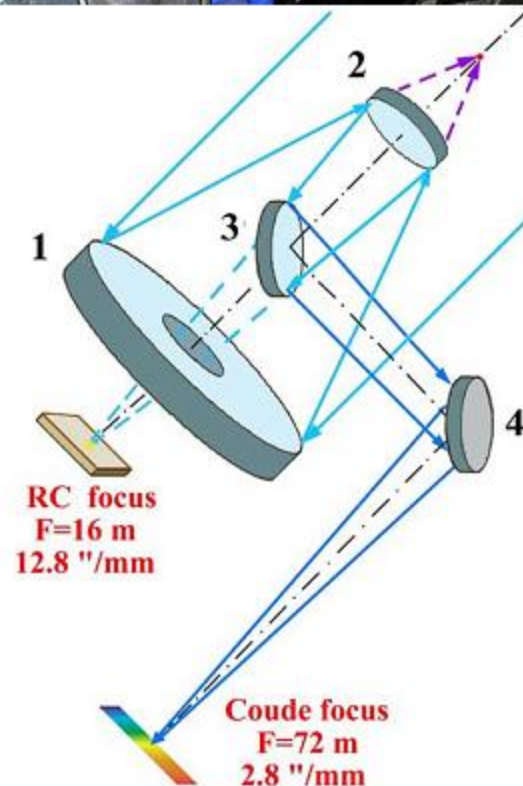
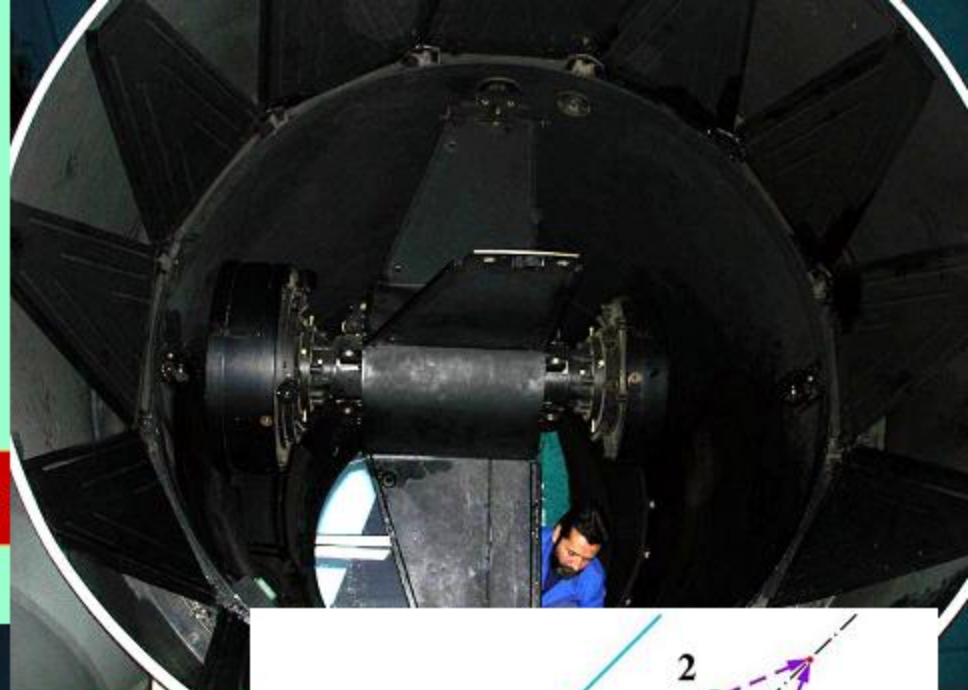
Ст.н.с. Д. Колев
ИА БАН, НАО
dzkolev@abv.bg

Инструментариум:

*Разнообразна
светоприемна апаратура
за различните фокуси*

2 m RCC телескоп НАО Рожен

Инструментарий:

2 м RCC на Рожен

Фотометри

CCD камери

Инструментариум:

*F*Ocal *R*Eductor *R*Ozhen (*FORERO*)

Редукция на фокалното разстояние:

2.2 x (1:8 $\Rightarrow$ 1:3.6 ($F=7200$ mm))

Сноп: 50 mm

Мащаб върху чипа: 0.7"/px

FOV: 12'

Филтри: U,V,V,R,I; тесноивични
интерференционни

Гризма:

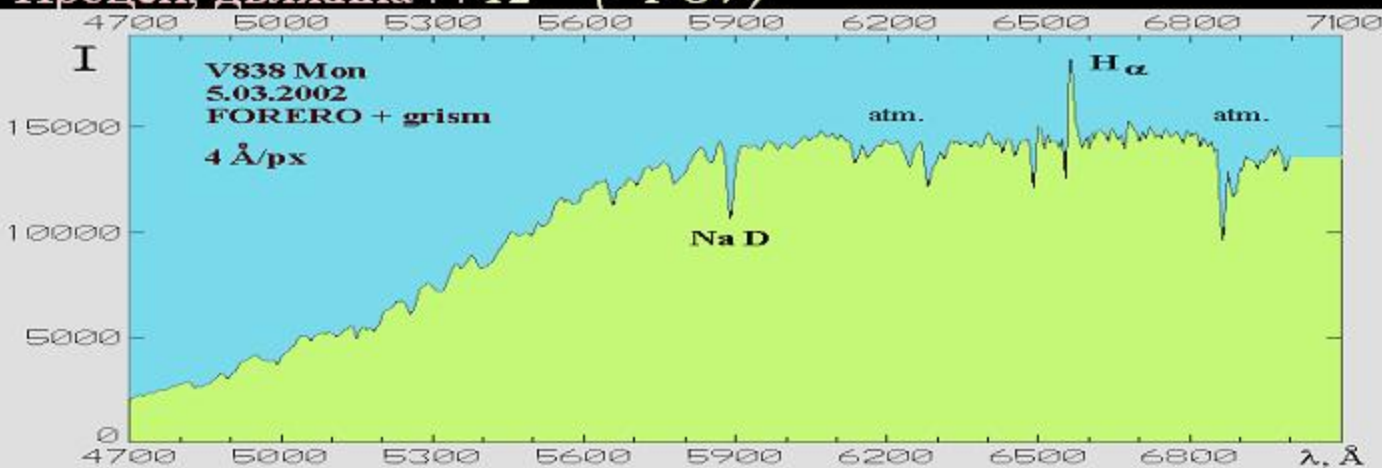
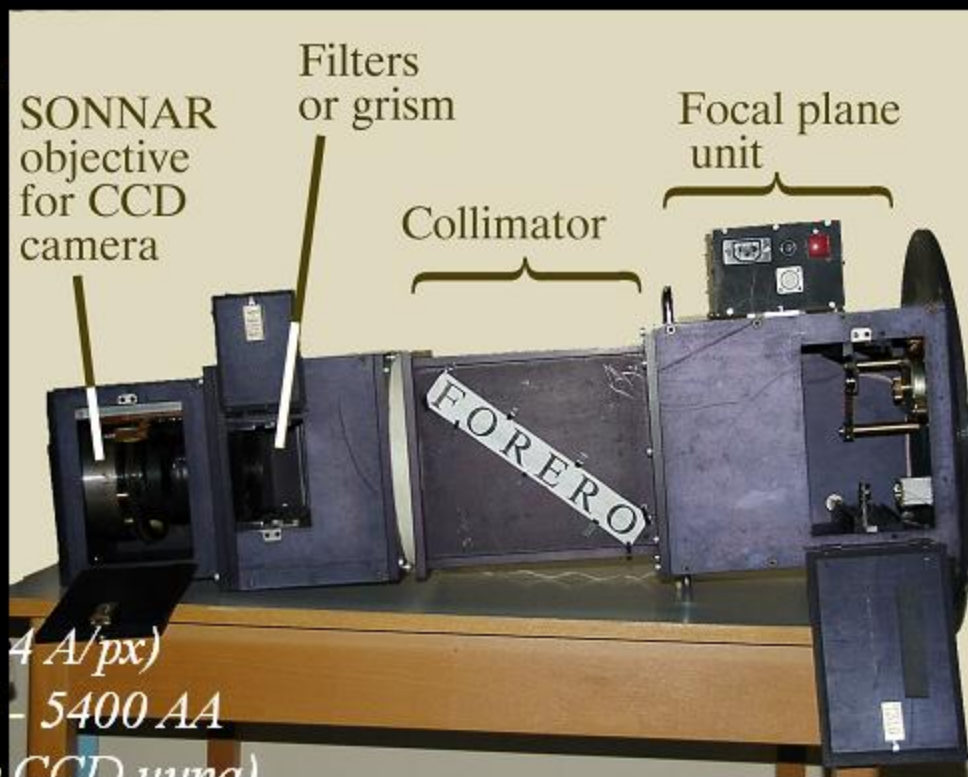
Призма (ъгъл): 17°

Решетка: 300 лин/мм (лин. дисперсия 4 Å/px)

Спектрален интервал (1 пор.): λ 5300 - 5400 Å

Процеп, ширина : 110 μ (2 pixel върху CCD чипа)

Процеп, дължина : : 12' (=FOV)

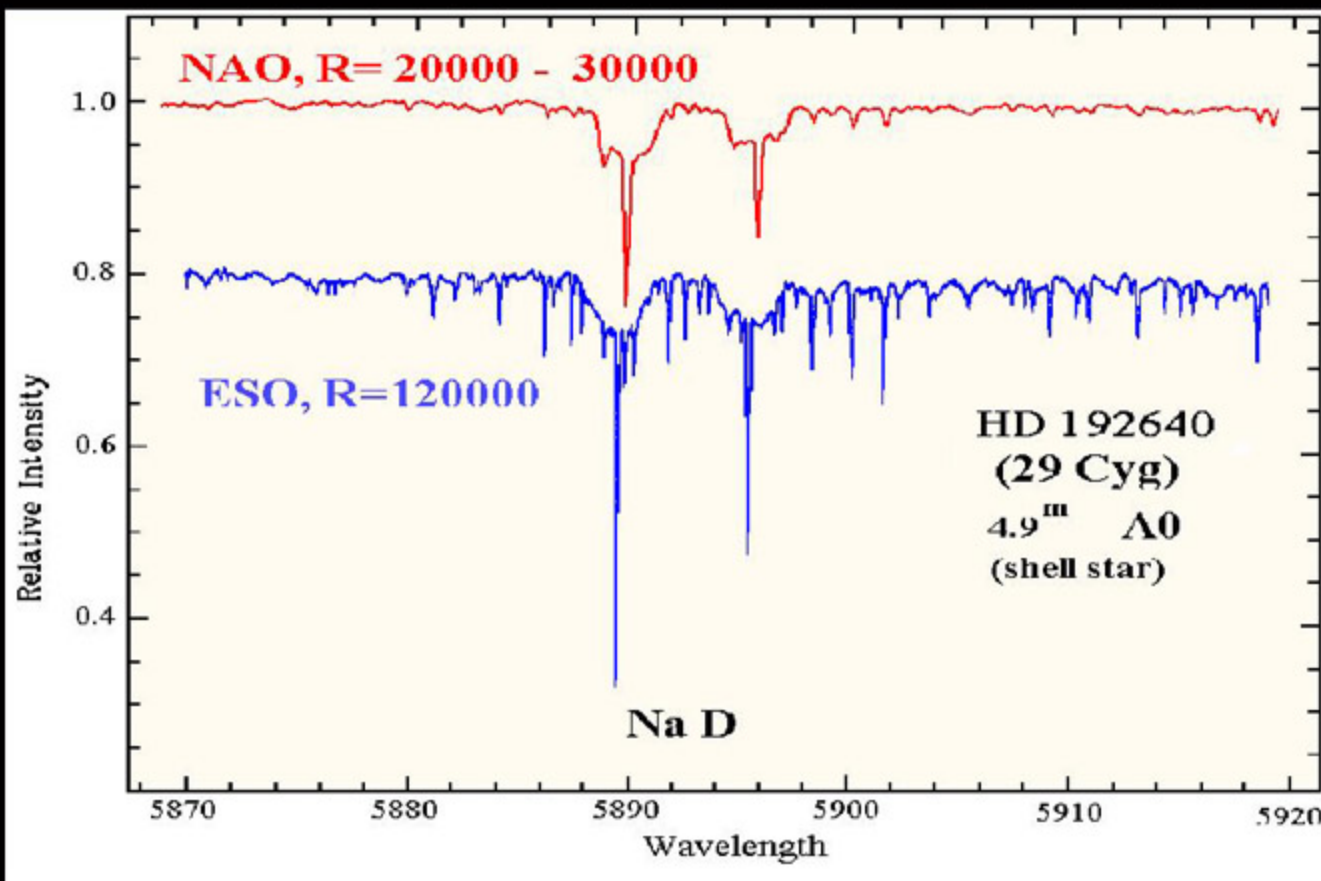
*Фокален редуктор
за 2м на Терскол*

...Без спектър не може астрономът...

Астроспектроскопията с високо разделение е най-мощният изследователски метод в астрофизиката! По вида и характеристиките на строго индивидуалните *спектрални линии* на различните химически елементи и йони в атмосферите на звездите могат да се получат сведения буквално за всичко, което ни интересува: общите движения (въртене, пространствена скорост); турбуленция и по-едромашабни движения на маси газ в атмосферата; химичен състав (качествен и количествен); физически параметри на звездата (размер, маса, светимост, наличие и големина на магнитно поле, кратност и т.н.)!

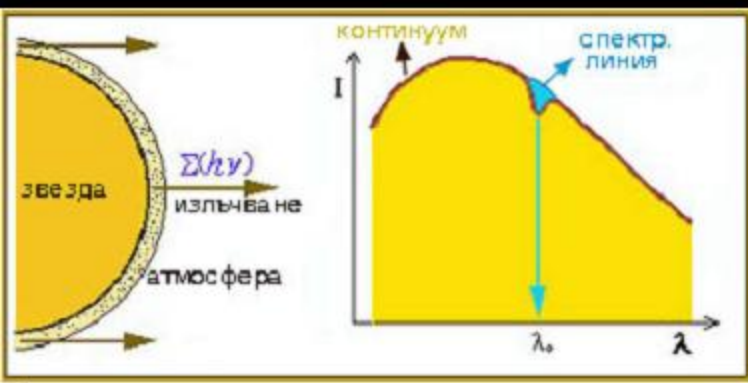
Комбинирайки тези изследвания с други данни (например, фотометрични, морфологични и др.) се получава цялостната картина за звездния мир.

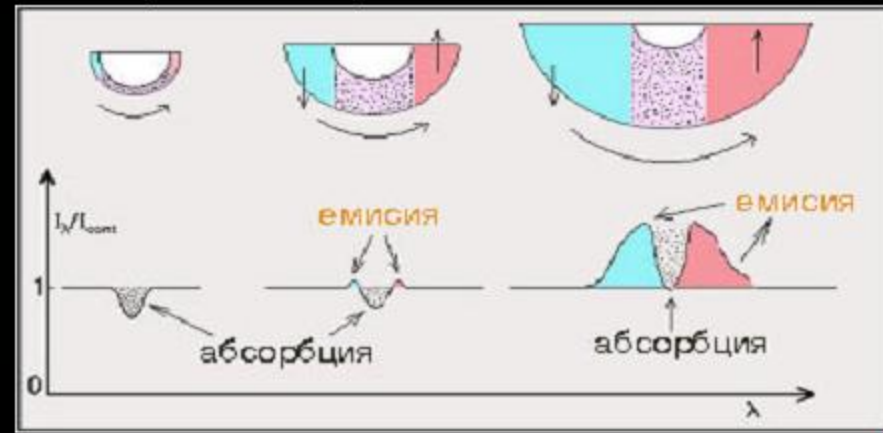
Колкото по-високо е спектралното разделение, толкова по-подробно изследване може да се проведе. На показания пример добре се вижда как при по-ниско разделение по-слабите спектрални линии почти се "губят". За съжаление, колкото по-високо е работното спектрално разделение, толкова по-малка е проницаемостта на дадена комбинация "телескоп + спектрограф", т.е., само по-ярки звезди са достъпни за изследване...

Аналитичната сила на астроспектроскопията

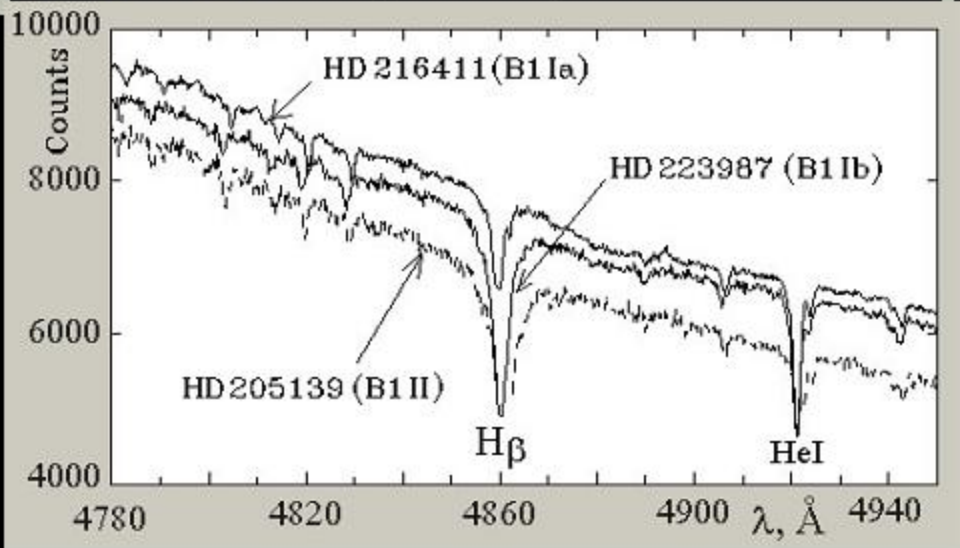
Образуване на абсорбционен спектър

Разширена атмосфера - емисии около централна абсорбция в силните линии

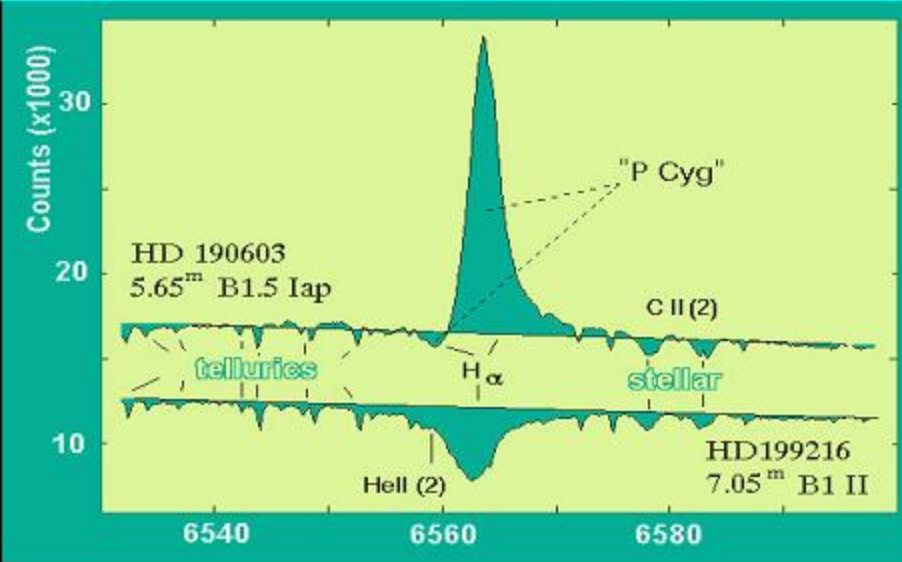

Водородните линии - индикатор на светимостта: спектри на В-сверхгиганти

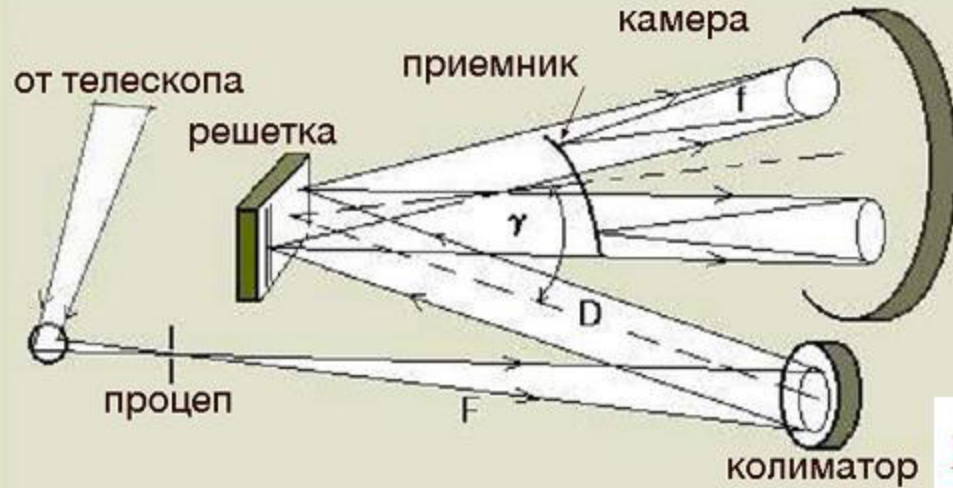
2 м НАО Рожен, куде-спектри

Спектри на нормална (долу) и на В-звездата Р Суг със силен звезден вятър

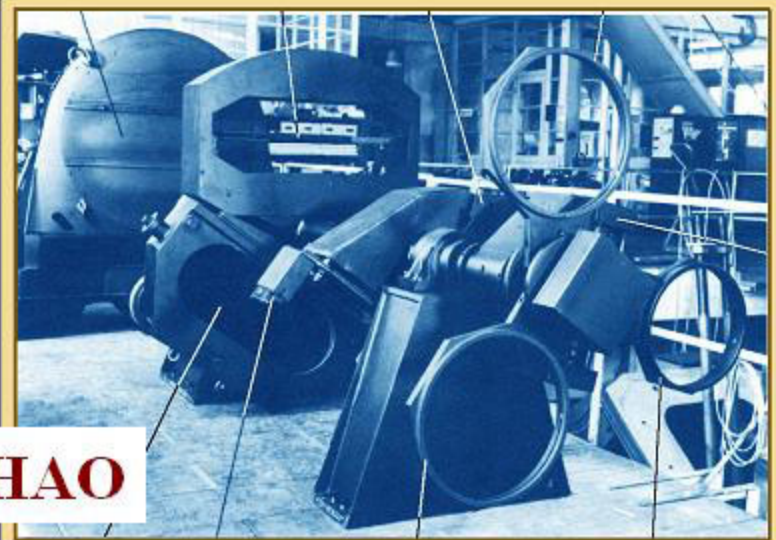

“Класически” астро-куде-спектрограф

2 м НАО

2.7 м телескоп в *Mc Donald* има куде-спектрограф с диаметър на снопа 48 см (!) и работи с мозайка от решетки. Днес тези спектрографи имат ограничено приложение.

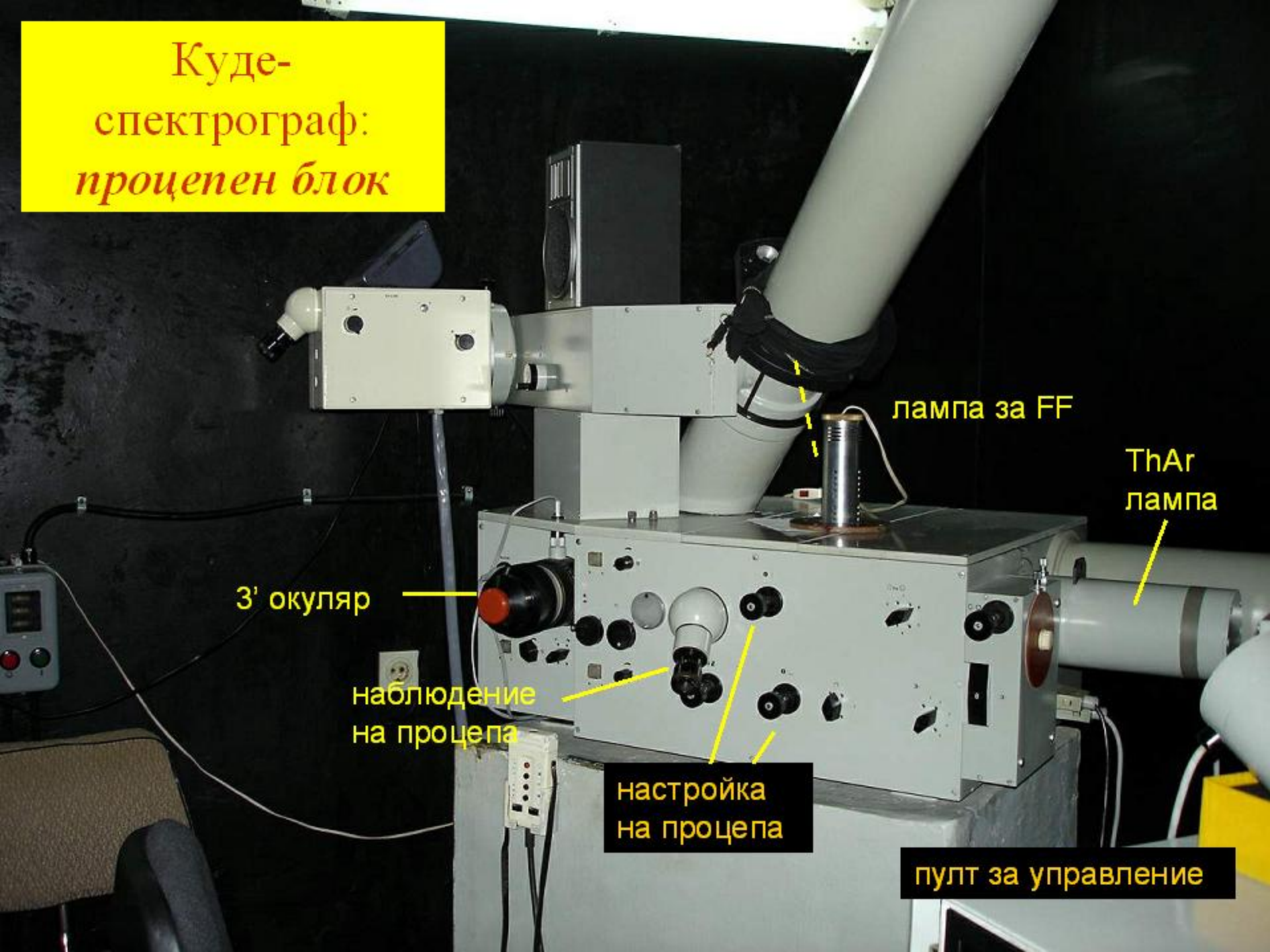

Куде-спектрограф на 2 м телескоп: *работно състояние*

Куде-
спектрограф:
процепен блок

лампа за FF

ThAr
лампа

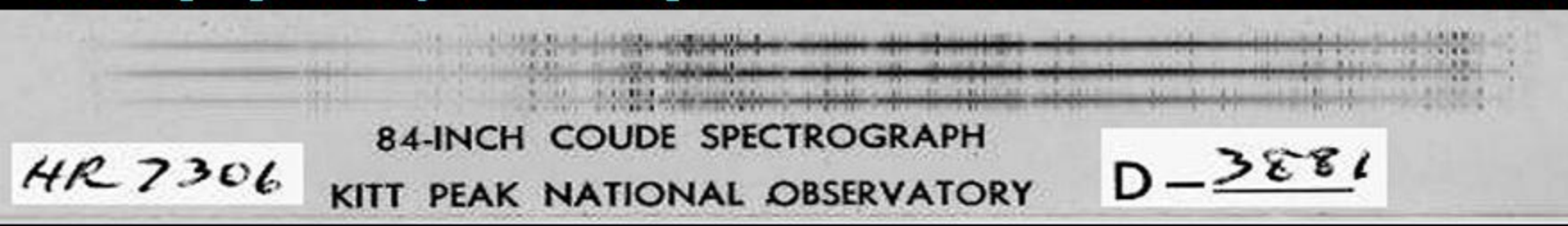
3' окуляр

наблюдение
на процепа

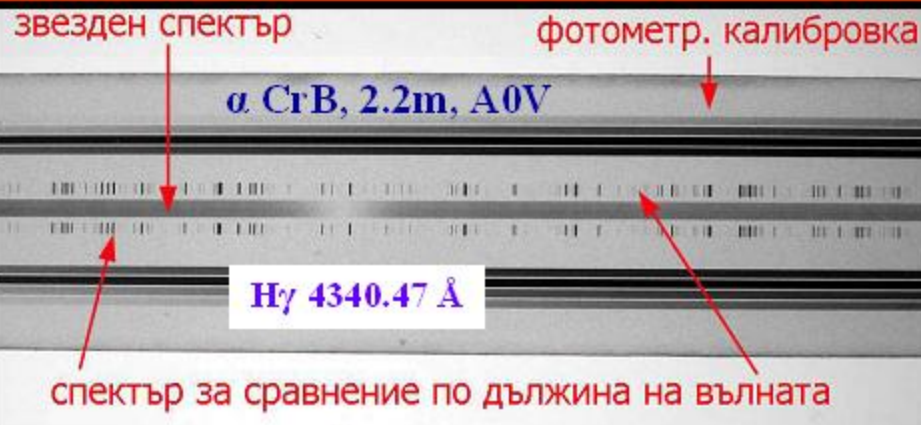
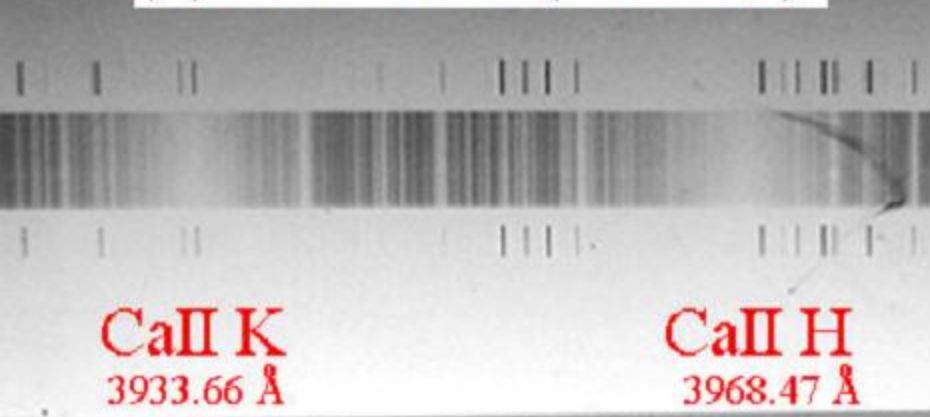
настройка
на процепа

пулт за управление

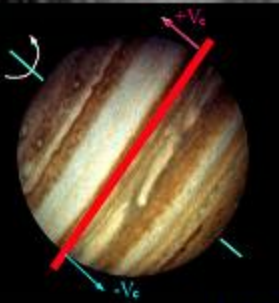
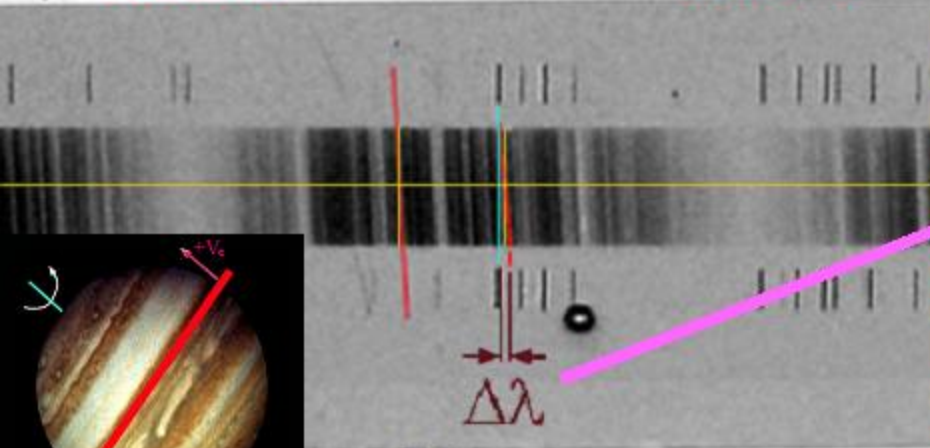
Фотографски куде-спектри - 2.1 м Kitt Peak и 2 м НАО Рожен

Дневно небе (Слънце)

НАО, 1981, 4 Å/мм, Kodak ПаО

Юпитер
(процеп по екватора)

Определяне радиуса R на Юпитер по наблюдаван наклон ($\Delta\lambda$) на сп. линии и период на въртене T :

$$R = (cT/4\pi)(\Delta\lambda/\lambda)$$

Измерени:

$$T = 9:50.5 \text{ мин} = 35430 \text{ сек} \approx 3.5 \cdot 10^4 \text{ сек}$$

$$\Delta\lambda = 0.35 \text{ Å на } \lambda = 3950 \text{ Å} \approx 4 \cdot 10^{-3}$$

$$R \approx (3 \cdot 10^8 \cdot 3.5 \cdot 10^4 / 12.56) (0.3 / 4 \cdot 10^3) \approx 8.36 \cdot 10^8 \cdot 8.7 \cdot 10^{-4}$$

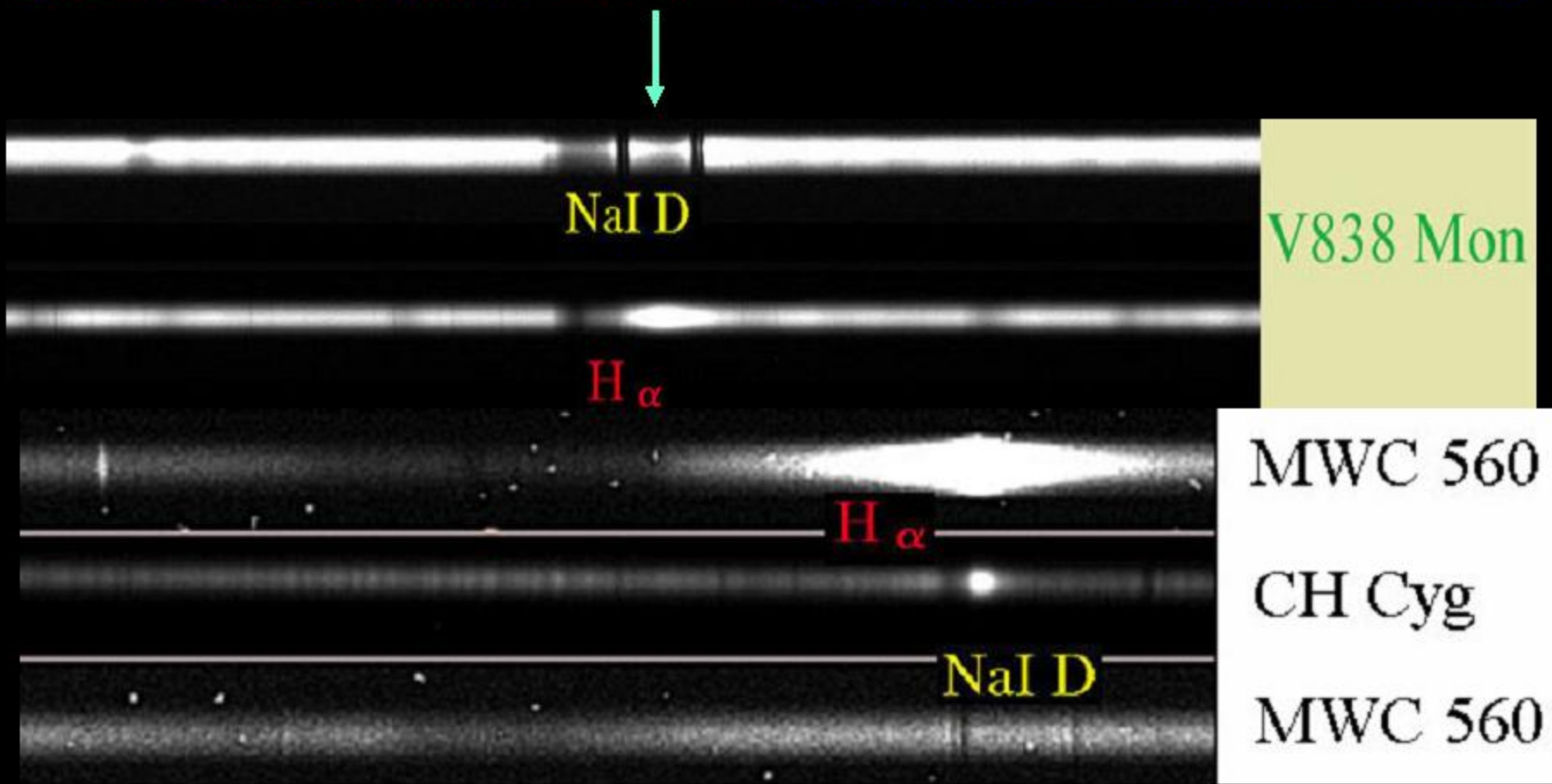
$$R \approx 73000 \text{ км (точно е 71400 км)}$$

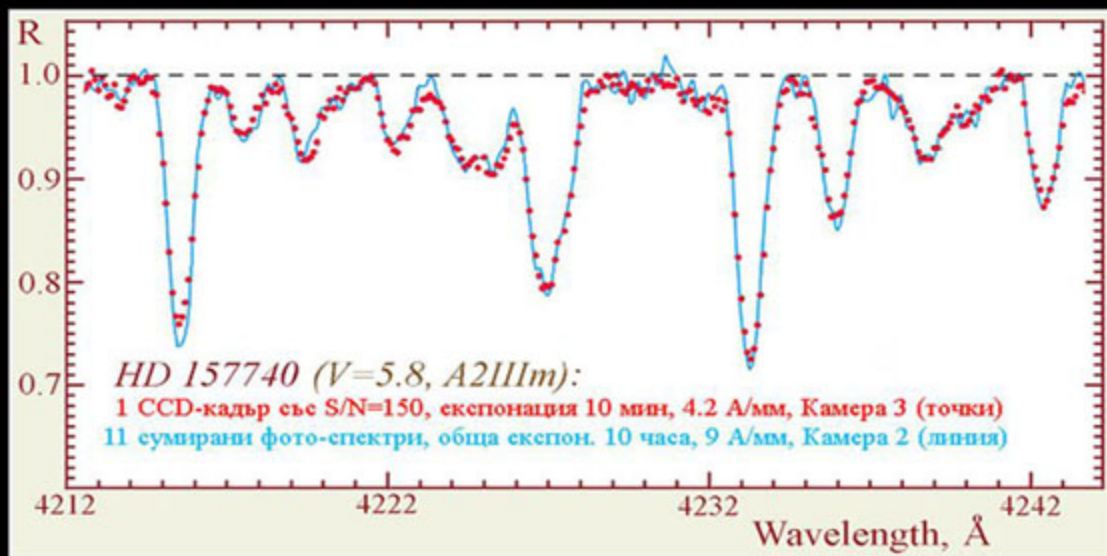
CCD куде-спектри - 2 м НАО Рожен

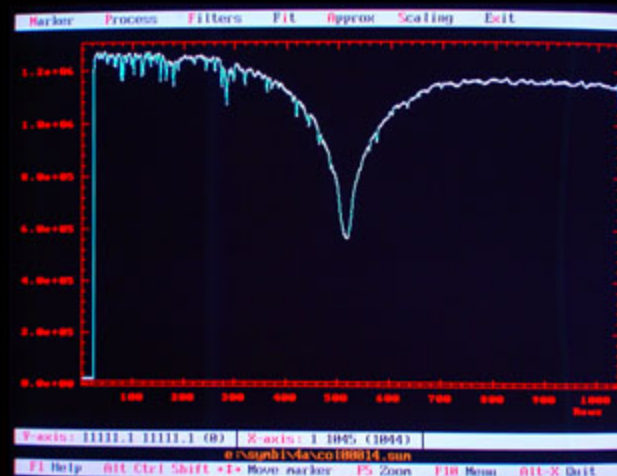
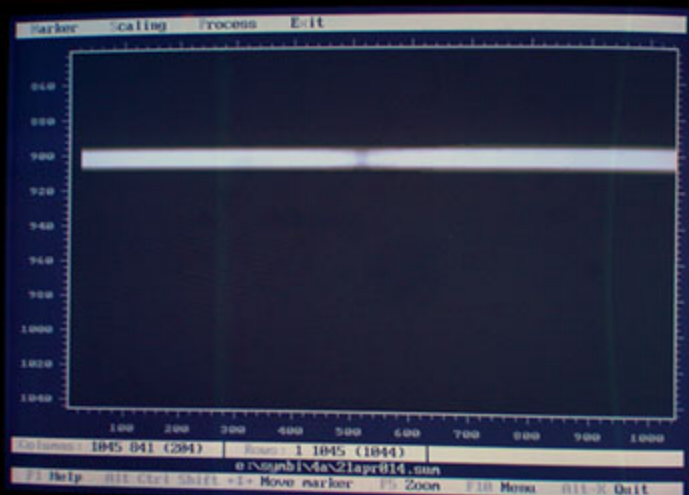
ThAr-спектър за сравнение и звездни спектри, регистрирани със CCD-камера *Photometrics*

Съвременните CCD приемници на светлината са многократно по-чувствителни и по-точни в сравнение с господстващата почти век фотографска технология. Самата работа с новите технологии е много по-опростена, бърза и ефективна! Докато преди не се знаеше резултатът до проявяването на фотопаката, сега на екрана на компютъра веднага се появява заснетия участък от спектъра, при нужда лесно се коригира нужната експозиция и т.н.

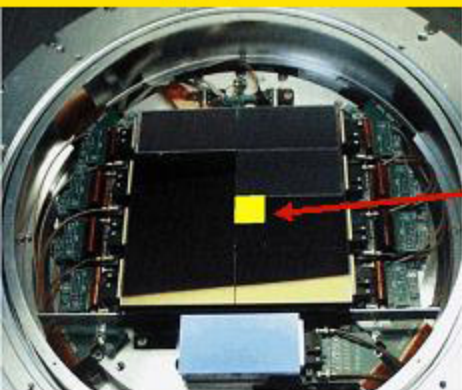
По време на експозиция с куде-спектрографа на 2-м телескоп на НАО "Рожен"

2D-вид на звезден спектър около водородната линия $H\alpha$ (вляво) и едномерен вид след сумиране на всички редове на полученото изображение (вдясно). Наличната CCD-матрица в НАО позволява да се заснемат участъци от спектъра до 200 ангстрема.

Охлаждана с течен азот CCD-камера Photometrics CH200
в куде-спектрографа на 2-м телескоп на НАО "Рожен"

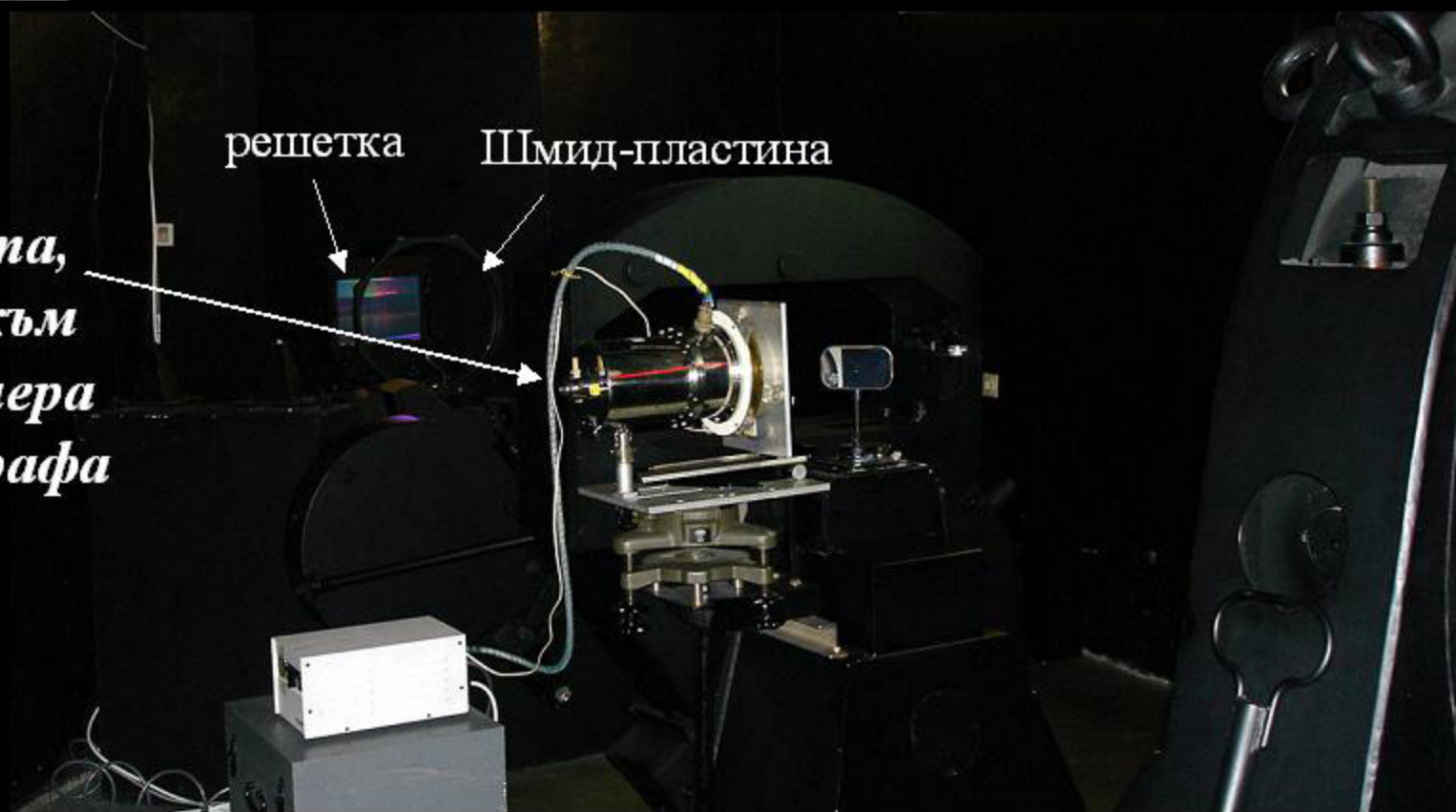

*SITe 1024v1024, 24 μ чип сравнен с 8Кx8К
мозайка за 8-м клас телескопи.*

*CCD камерата,
монтирана към
1900 мм -камера
на спектрографа*

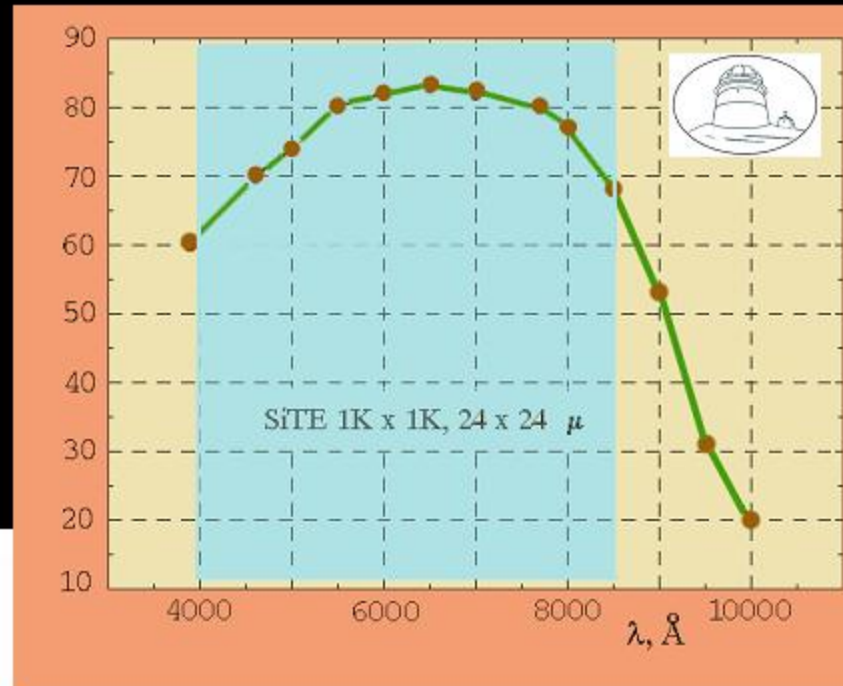
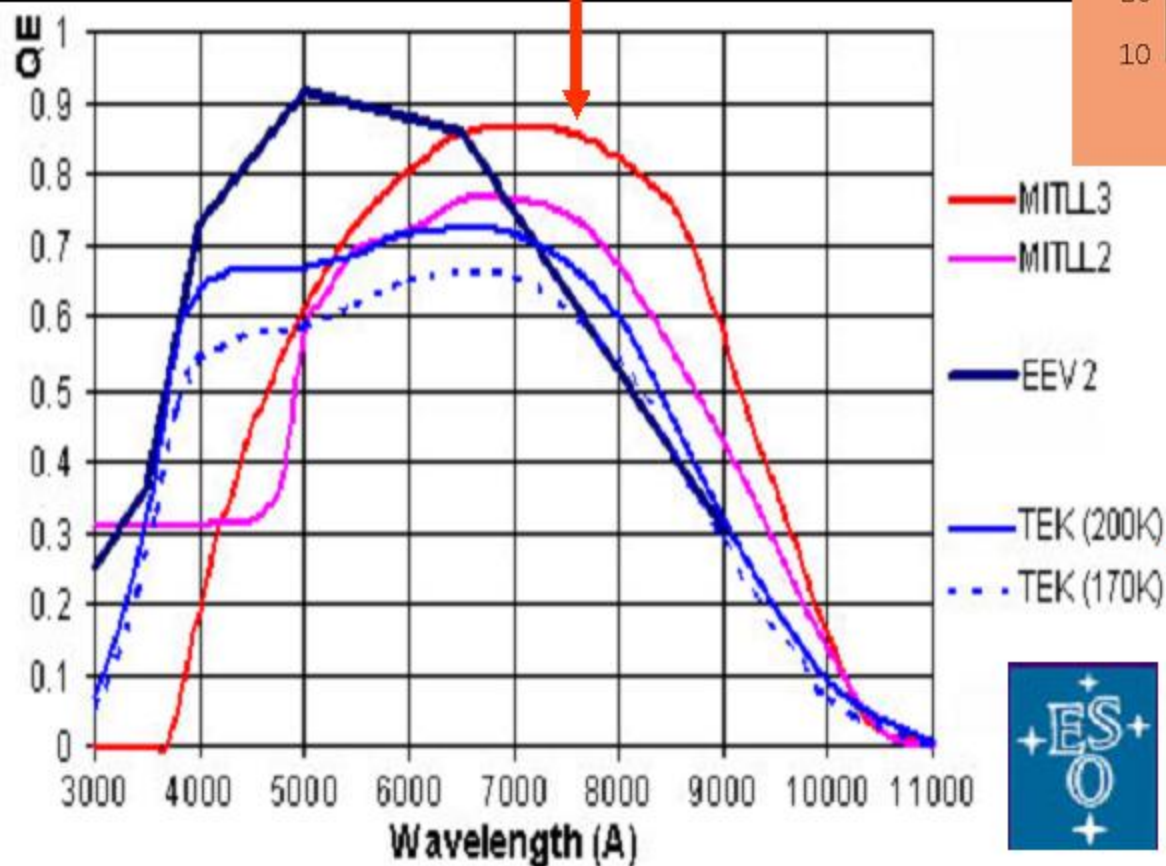
решетка

Шмид-пластина

CCD матрици: квантова ефективност

Сенсибилизацията подобрява
чувствителността, особено в UV

Охлаждането
намалява шума, но
и чувствителността!

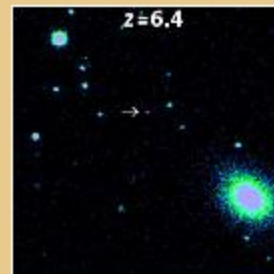
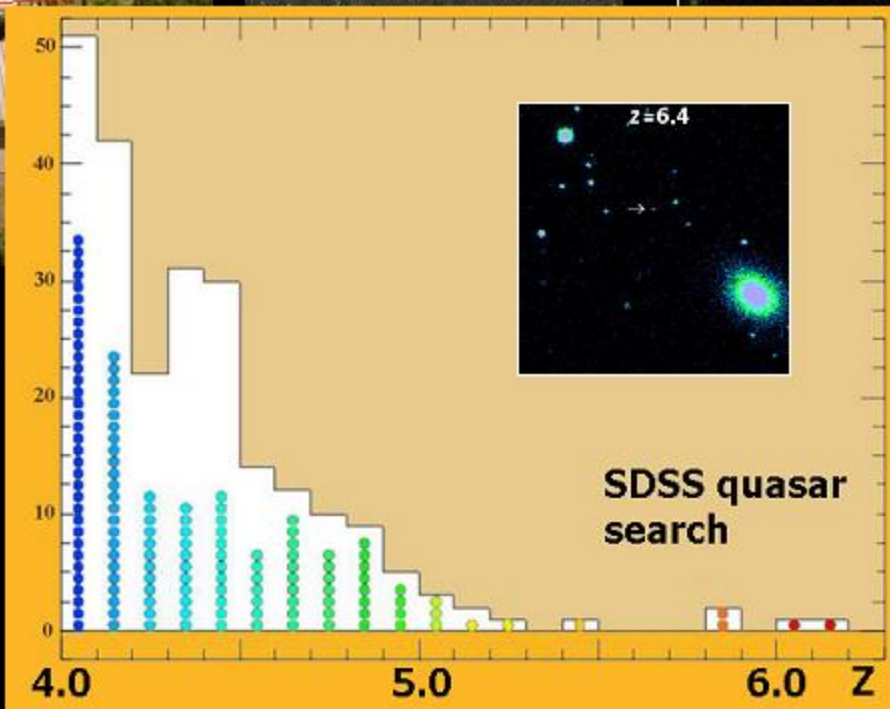

Проектът SDSS (Sloan Digital Sky Survey)

3.5 m

SLOAN

z=6.2

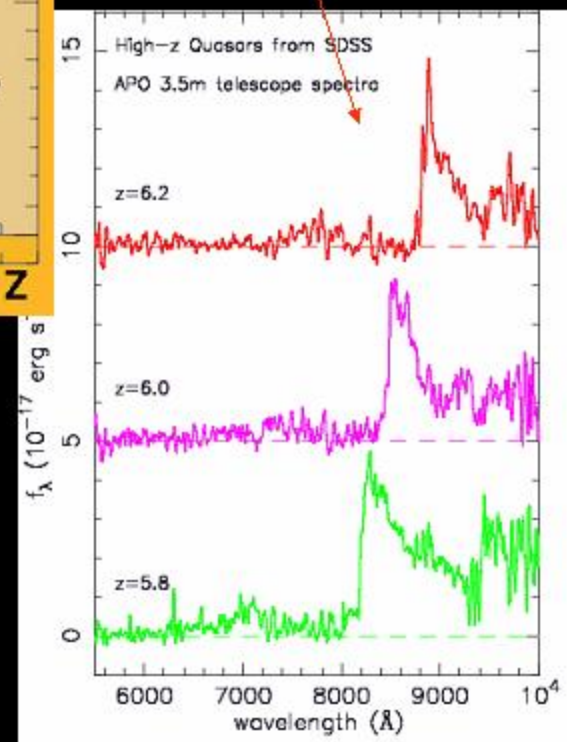

3.5 m

77 M\$ инвестиция;
 2.5 м телескоп (3°;
 2.5 M\$;
 камера с 54 CCD -
 чипа за 5 M\$ (!);
 спектроскопия с
 ниско разделение
 на 640 обекта
 (с оптични влакна)

>12 Тб данни!!!

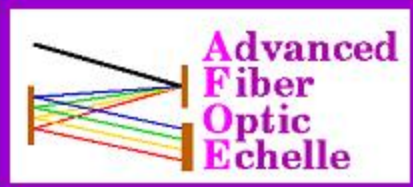

Ешеле-спектрографи: кръстосване на дисперсиите

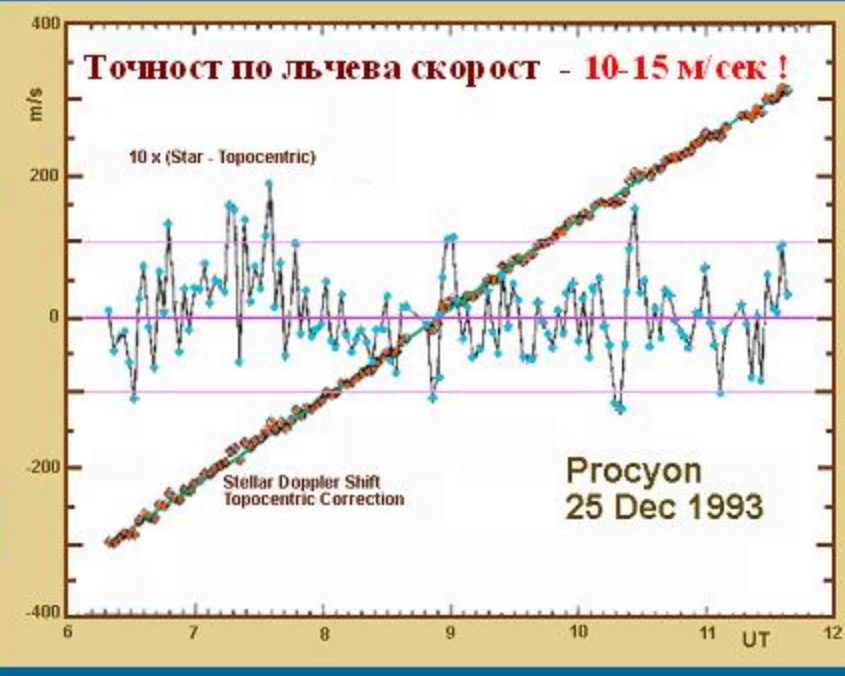
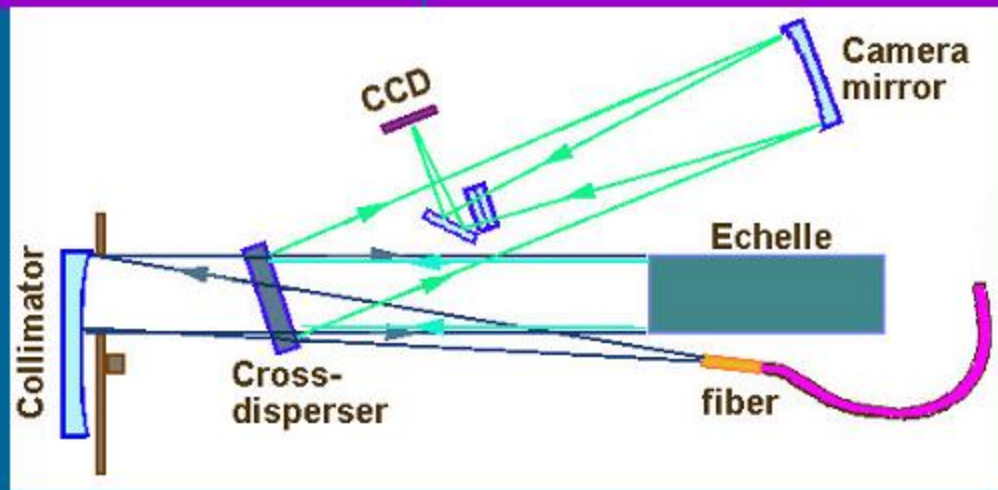

С тази техника става възможно едновременното регистриране на много спектрални порядъци и на големи участъци от спектъра (3000-4000 ангстрема)! Подобрената статистика на линиите позволява да се постигне и много голяма точност на измерваните лъчеви скорости, което бе

една от предпоставките за откриването на извънслънчеви планети!

Оптическа схема и възможности

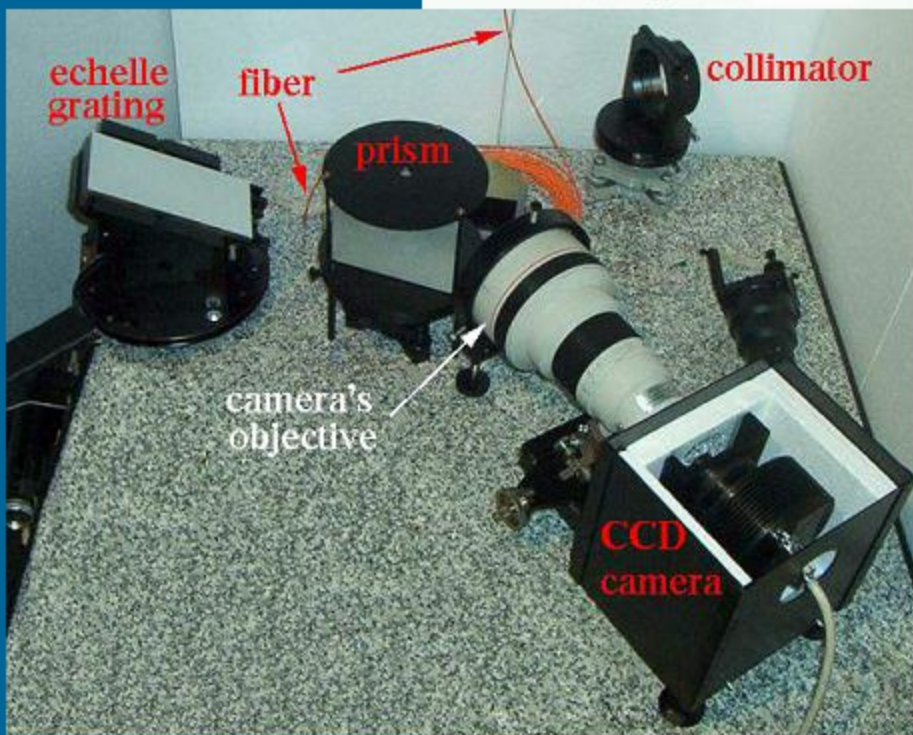
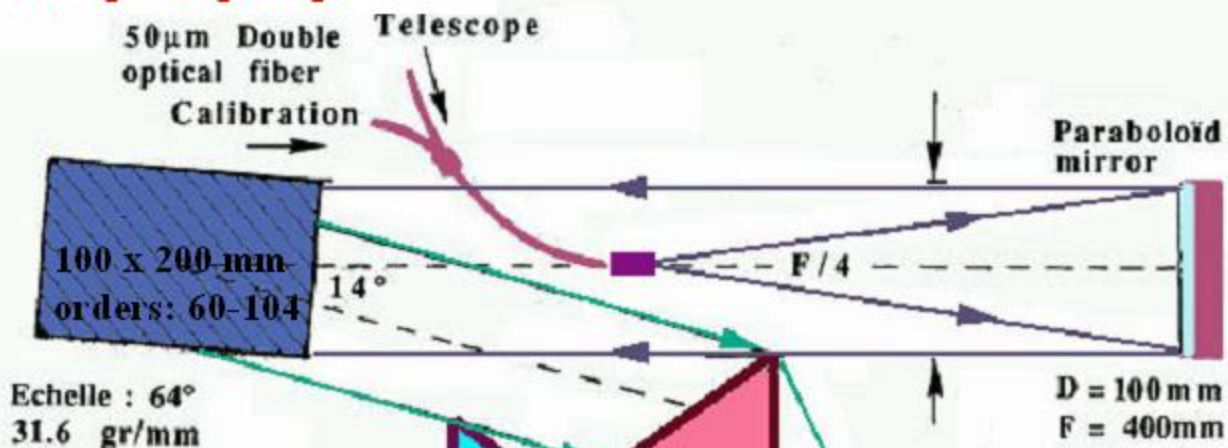

UAM-Poznan echelle: оптична схема

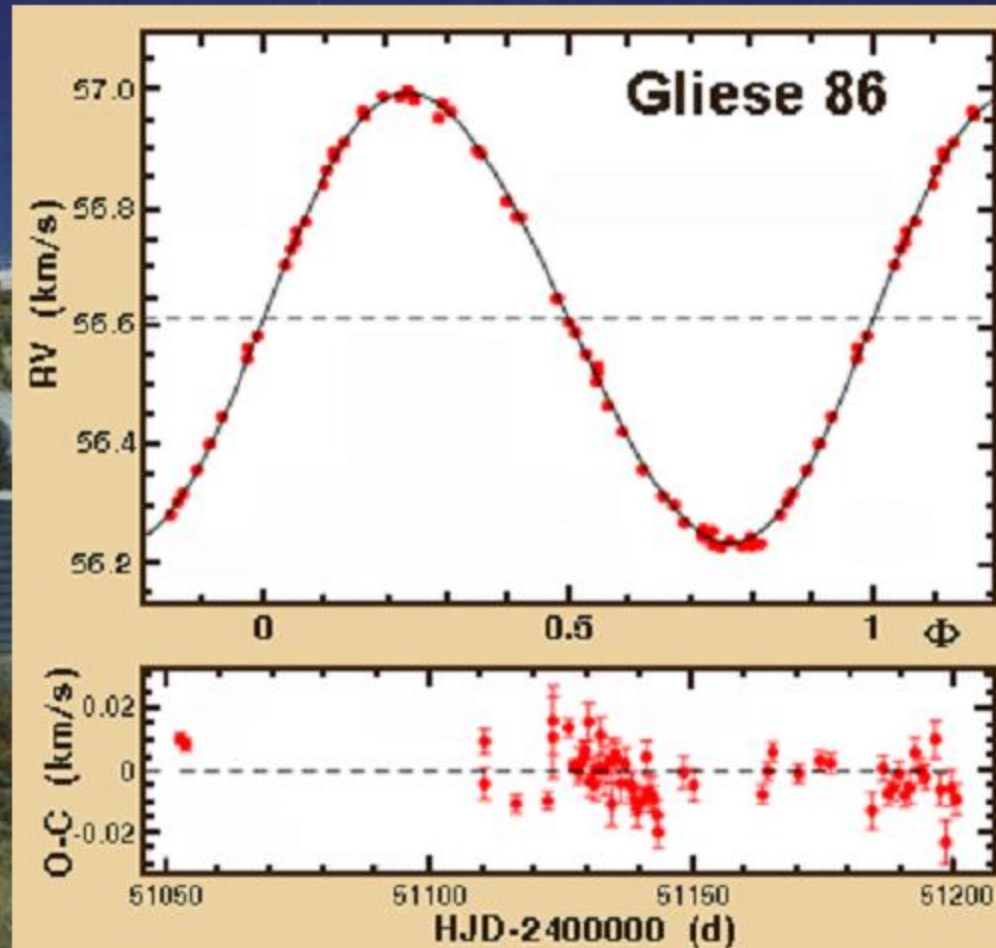
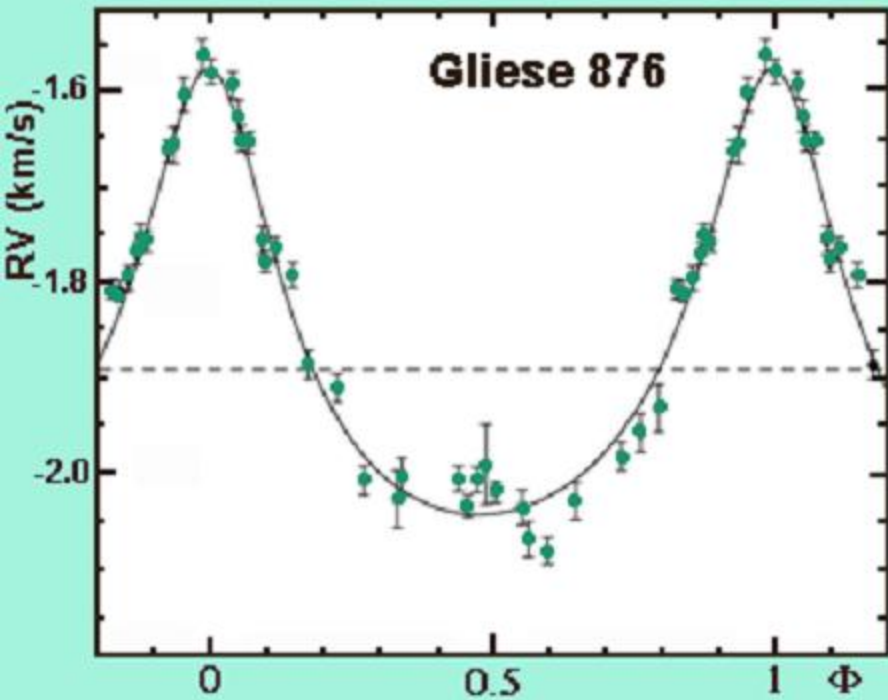
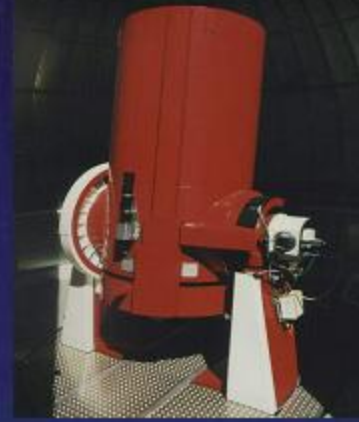
MUSICOS-т ип спект рограф

Спект рален
инт ервал:
5000-9000 Å

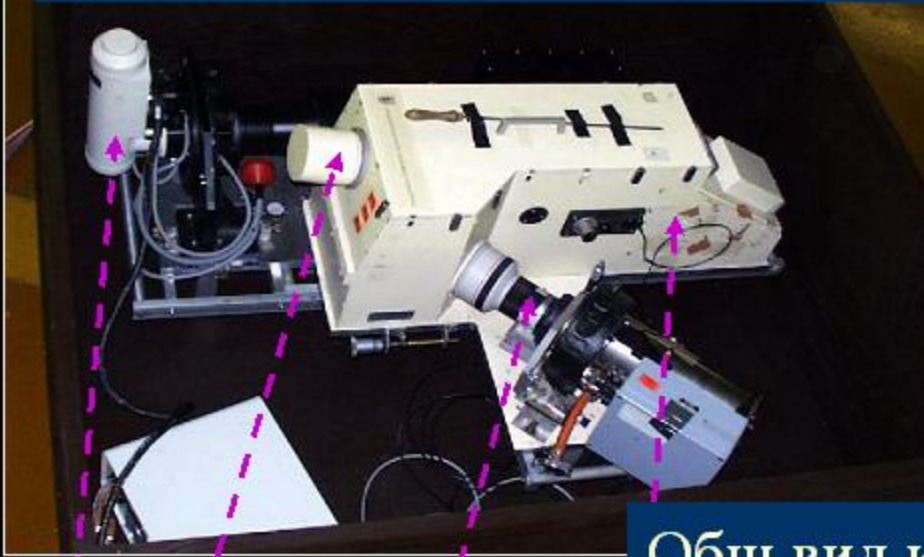

Извънслънчеви планети открити с ешел-спектрографа *CORALIE* на 1.2 м швейцарски телескоп

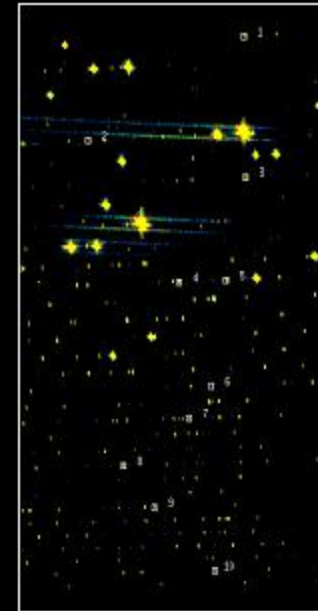
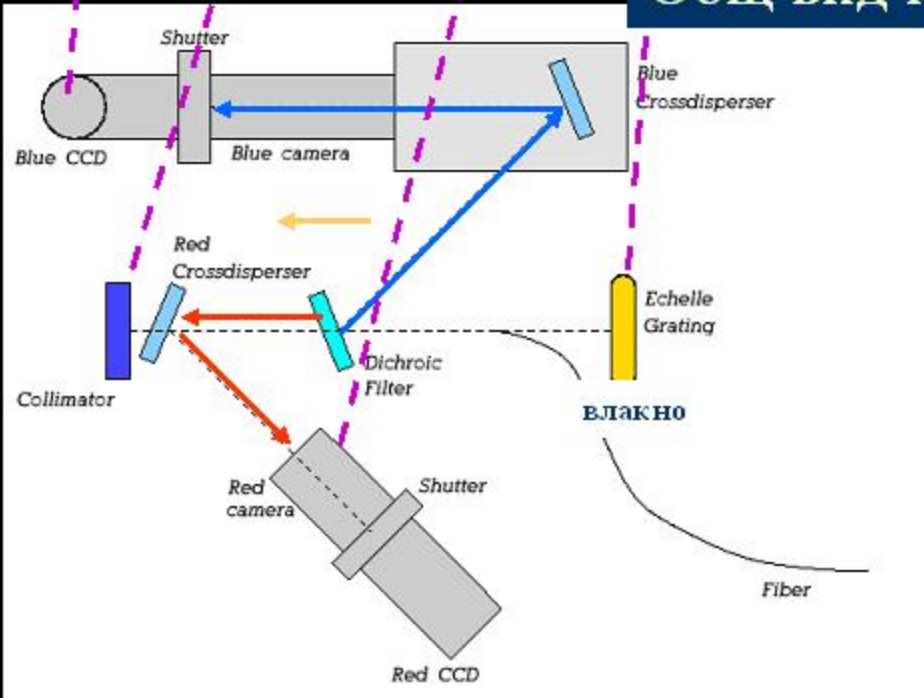

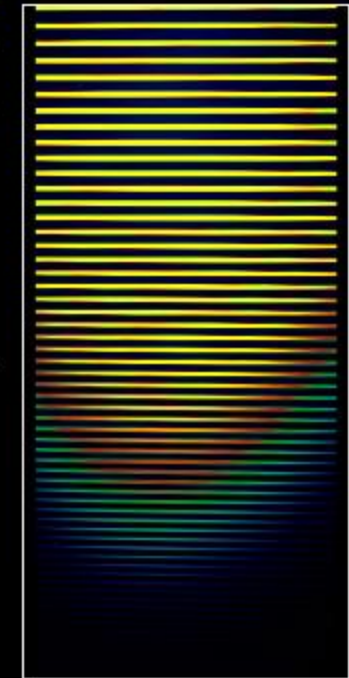
Ешелле-спектрограф HEROS в Касегрен-фокуса на 2 м телескоп в Ондржейов, Чехия

Общ вид и схема

Спектър за сравнение в червената област

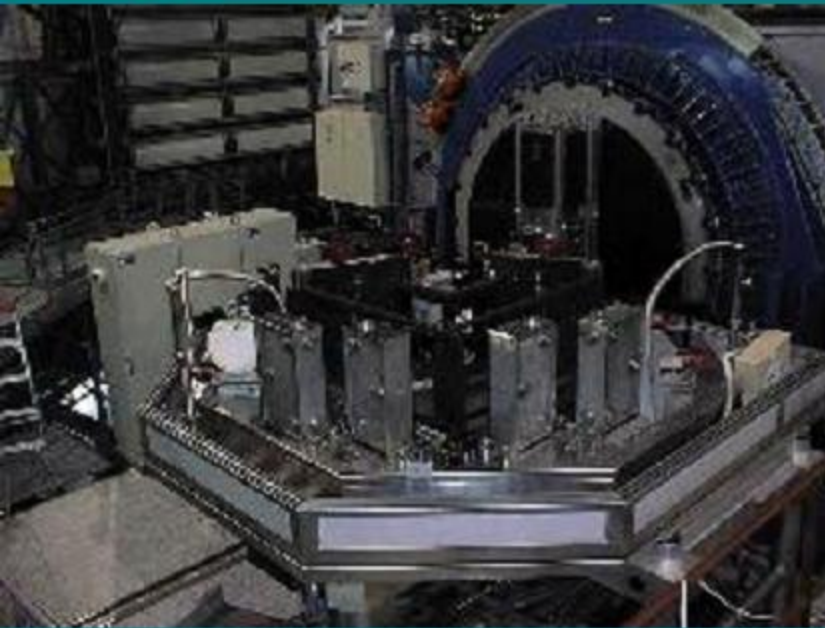

Спектър за корекция "плоско поле"

UVES

The VLT *UV*-Visual *E*chelle *S*pectrograph

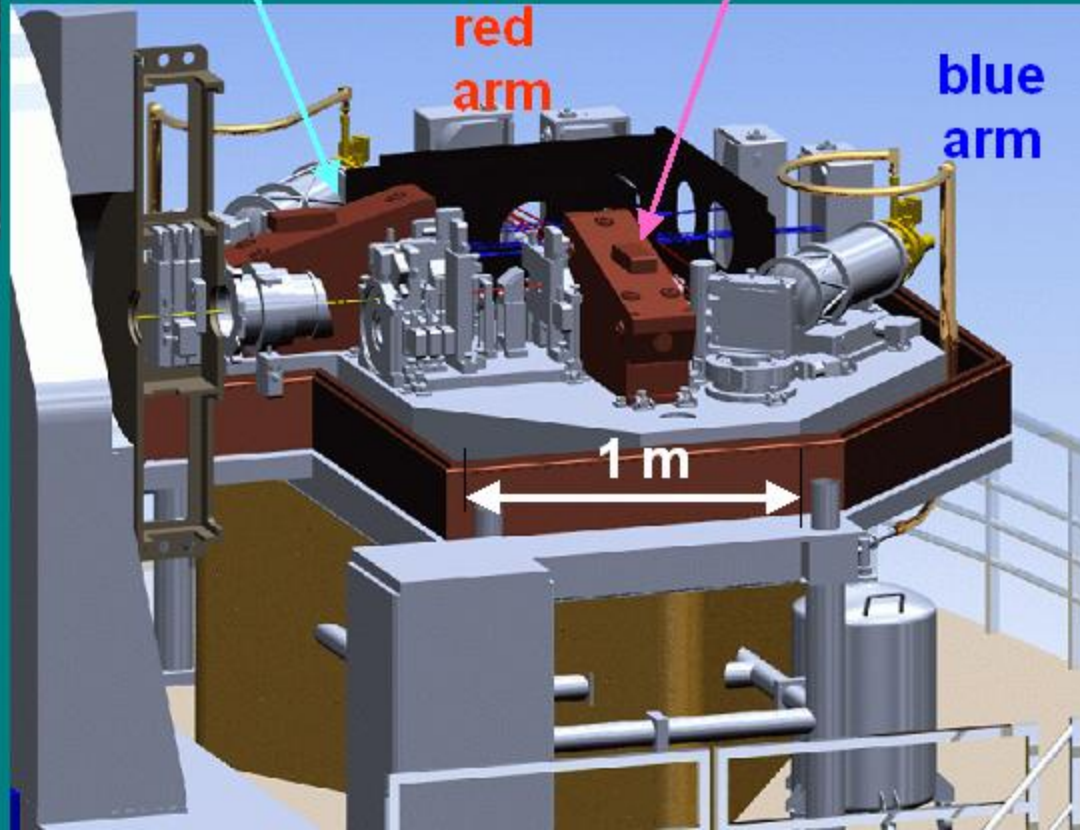
UVES в Nesmyth A focal station
на UT2 (KUEYEN)

“B”-Echelle

“R”-Echelle

red
arm

blue
arm

1 m

UVES има 8 влакна (6
обектни, 2 небе) за червения
канал. С 1" влакно това
позволява от 2003 г.
многообектна
спектроскопия с
 $R = 40,000$ в областта 4200 -
11000 Å

UVES: Данни за ешелето

Blue echelle mosaic

Red echelle mosaic

Dimensions

840x214x125 mm

840x214x125 mm

Groove density

41.6 g/mm

31.6 g/mm

Max resolution
(diffraction limit)

1 900 000 (!)
(0.033 Å at 6328 Å)

2 100 000 (!!)
(0.030 Å at 6328 Å)

Nominal resolution
(0.5 arcsec slit)

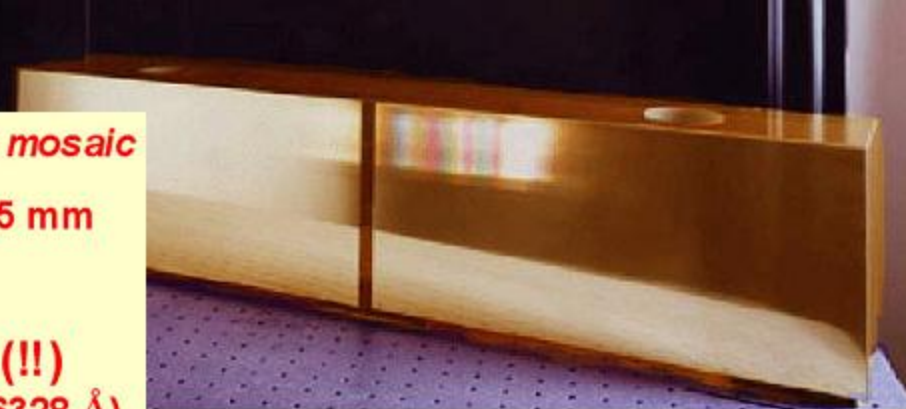
82 000 (only !)

77 400 (only !)

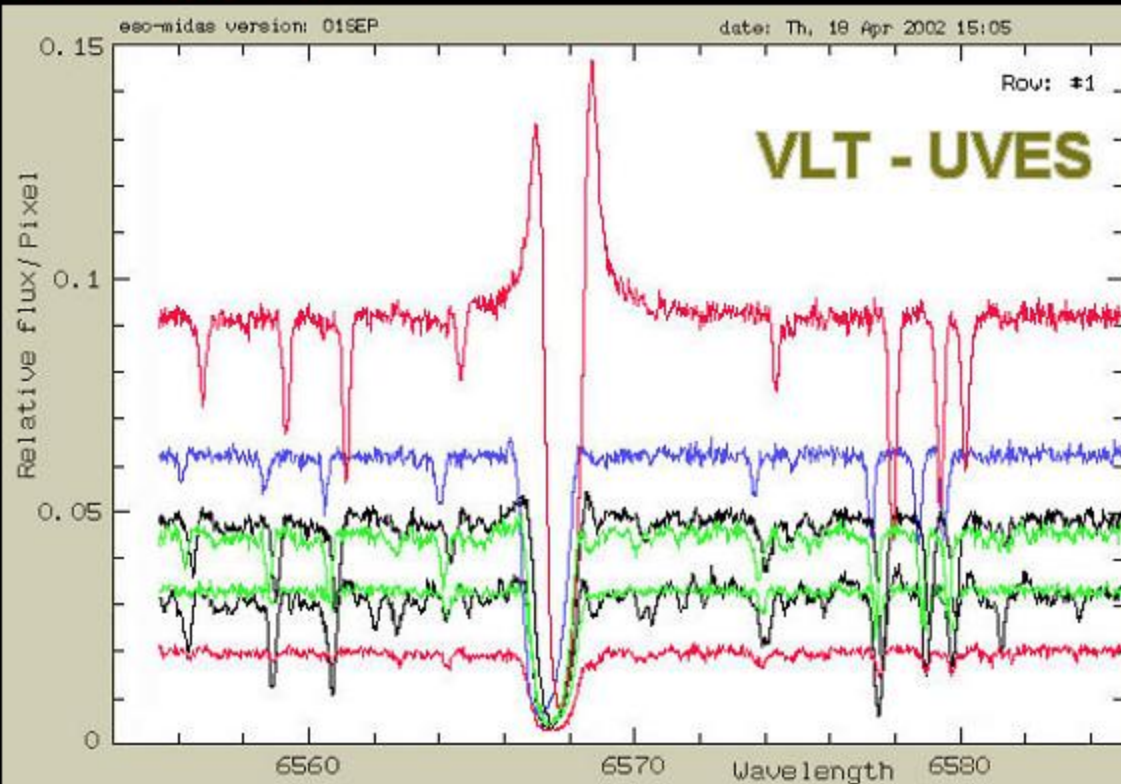
Spatial resolution

0.1" on the sky

0.09" on the sky

**UVES: Примерни
звездни спектри**

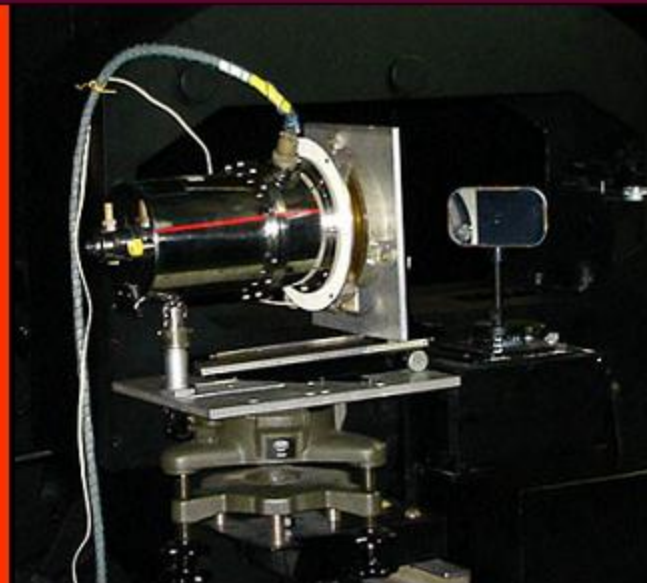

CCD камери за регистриране на светлината

Камерите за съвременните телескопи имат мозайки от много CCD-чипа и струват **милиони \$** !

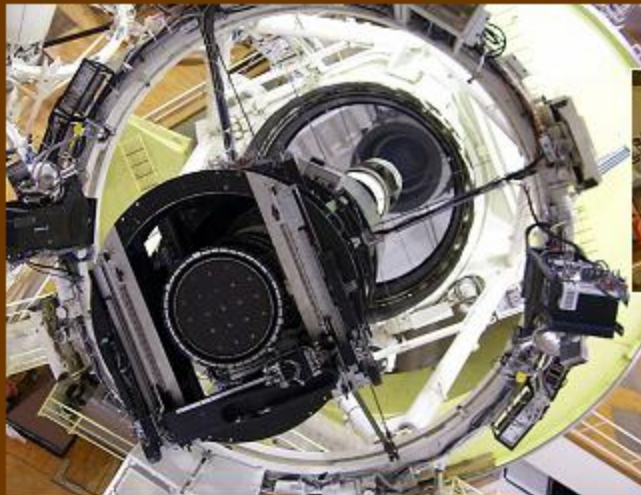
MegaCam има мозайка от 40 чипа 4X2 К!

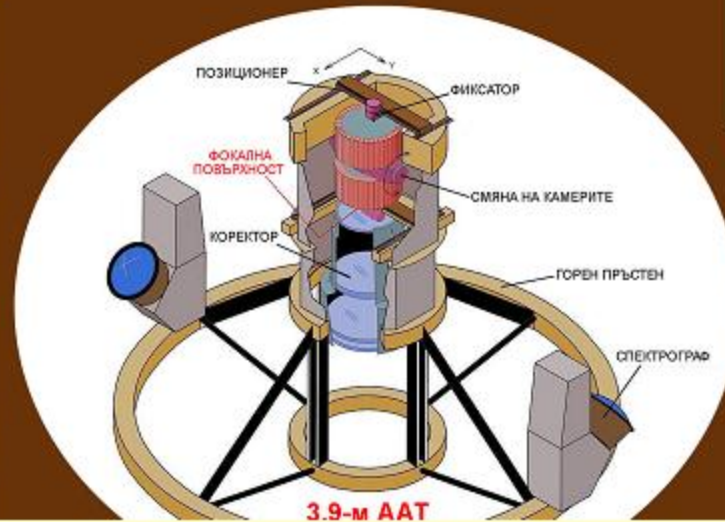
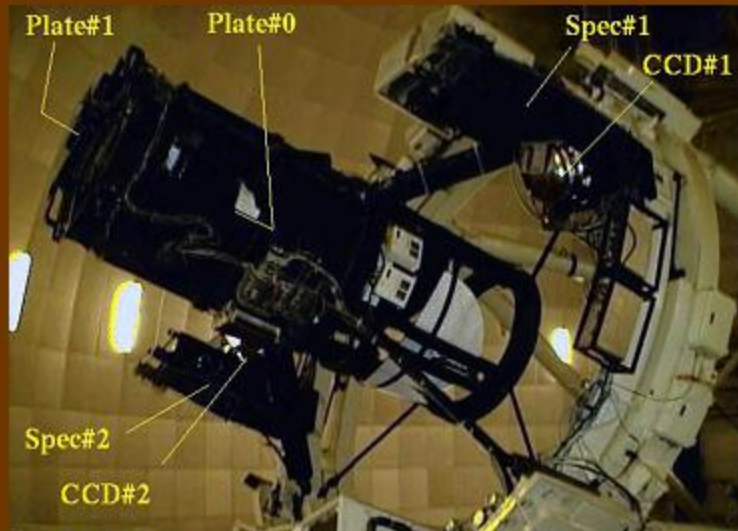
Камерите на 2 м в НАО Рожен струват "само" по **50000 \$** и имат чипове от клас 1Кx1К

Началото -
прекият фокус
с фотоплаки

**Проектът 2df на 3.9 м ААТ
- един от най-ефективните
телескопи в света!**

**Завършени са обзори на червени
отмествания на 220000
галактики и на 30000 квазари.**

Isaac Newton Group (ING) телескопи

ORM - La Palma

Преди да заработи успешно на Канарите, *Isaac Newton* 20 г. "ръждясваше" до Ламанша!

4.2 m WHT

2.5 m INT

1.5 m JCT

Herstmonceux

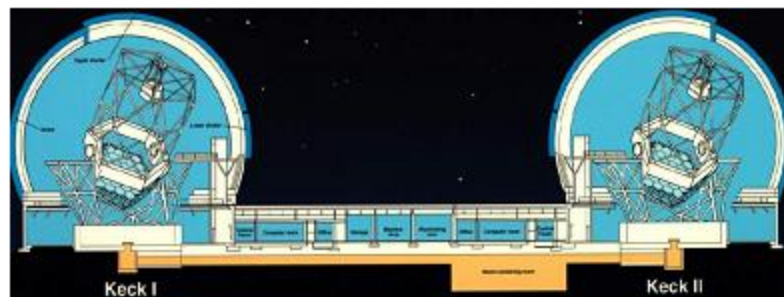

Тегло на всеки телескоп: 300 т
10 м огледала от по 36 6-ъгълни
сегмента с размер 1.8 м

Средства на W.M. Keck Foundation: M\$ 140
(вкл. за оборудване: M\$ 40)
Годишен бюджет: M\$ 10
Щат (75% от Хаваите): 80
Бюджет на един зает: K\$ 125
“Цена” на една наблюдателна нощ: K\$ 47

Бъдеще: интерферометър с база 85 м

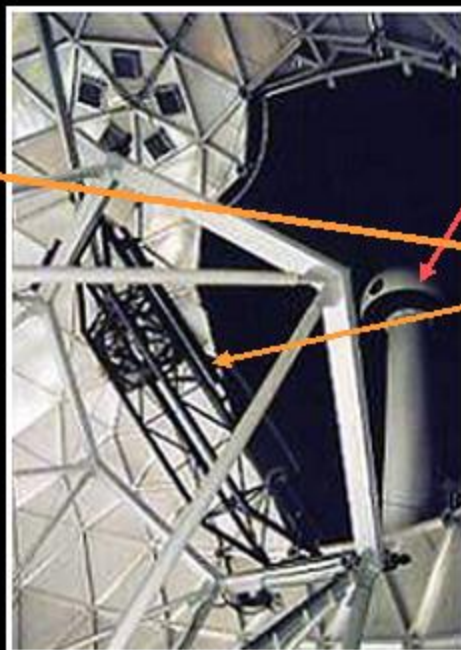

Hobby-Eberly Telescope (1999) - евтината алтернатива на Keck и VLT

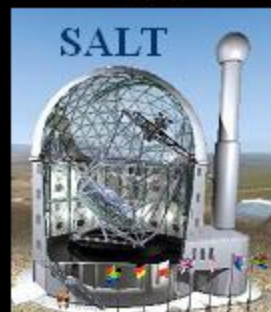

11-m HET

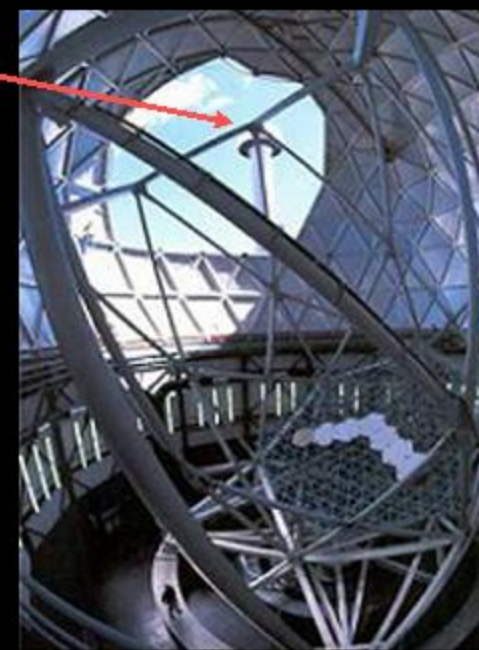

Юстировъчна кула

Подвижна фокална платформа

SALT

човешки фигури за мащаб

Сегментно огледало (91 бр. с размер 1 м; ~100 кг всяко).
Фиксирано зенитно разстояние (35°); движение само по азимут. Следене на обекта и чрез подвижна фокална платформа. Еквивалентен диаметър - 9.2 м.

Цена - \$13.5 млн, или 15 - 20% от "обикновен" 9-м !

San Pedro Martir,
Мексико
п-в Калифорния

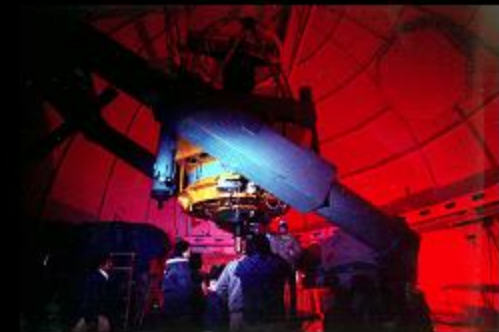

0.84 м
телескоп

1.5 м телескоп

2.1 м телескоп

Две поколения 2 м телескопи на *Carl Zeiss*

Касегрен, Онджейов
1967; (още - Шемаха)

- * пряк фокус 1:4.5, FOV=21' (камера, спектрограф)
- * касрегрен 1:14.5, FOV=6.7' (камера, фотометър, спектрограф HEROS)
- * куде 1:32, FOV=3' (спектрограф D=15 см)

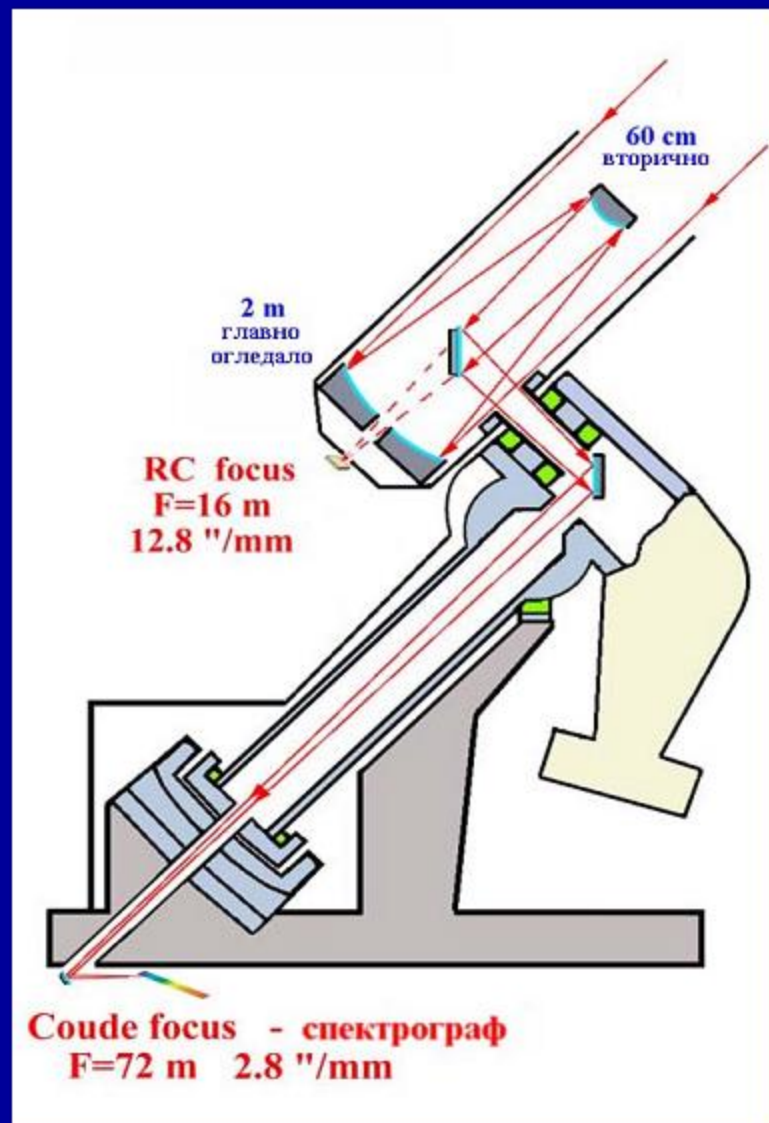
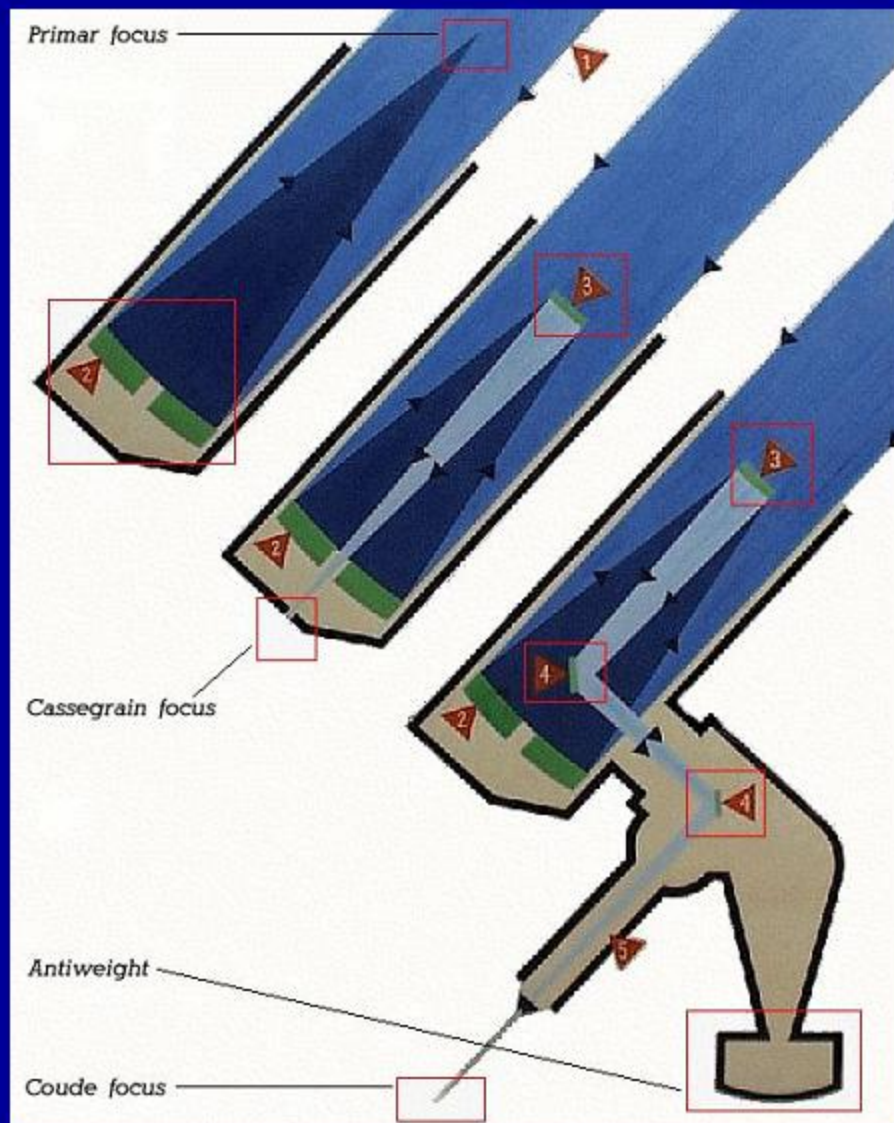

Ричи-Кретнен-Куде, Рожен
1980; (още - Терскол)

- * RC фокус 1:8 FOV=60' (камера, фотометър, фокални редуктори 2.2x, спектрографи)
- * куде 1:36, FOV=3' (спектрограф D=30 см)

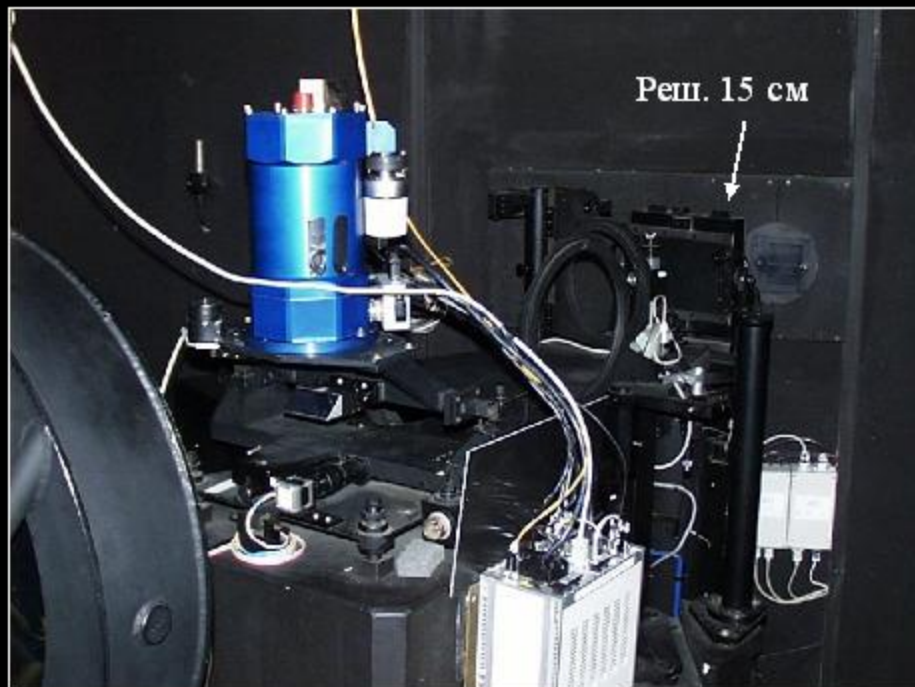

Две поколения 2 м телескопи на *Carl Zeiss* оптични схеми

Две поколения 2 м телескопы на *Carl Zeiss*

Куде-спектрографы

Камера: $F=700$ мм
разделение ~ 0.5 А/рх

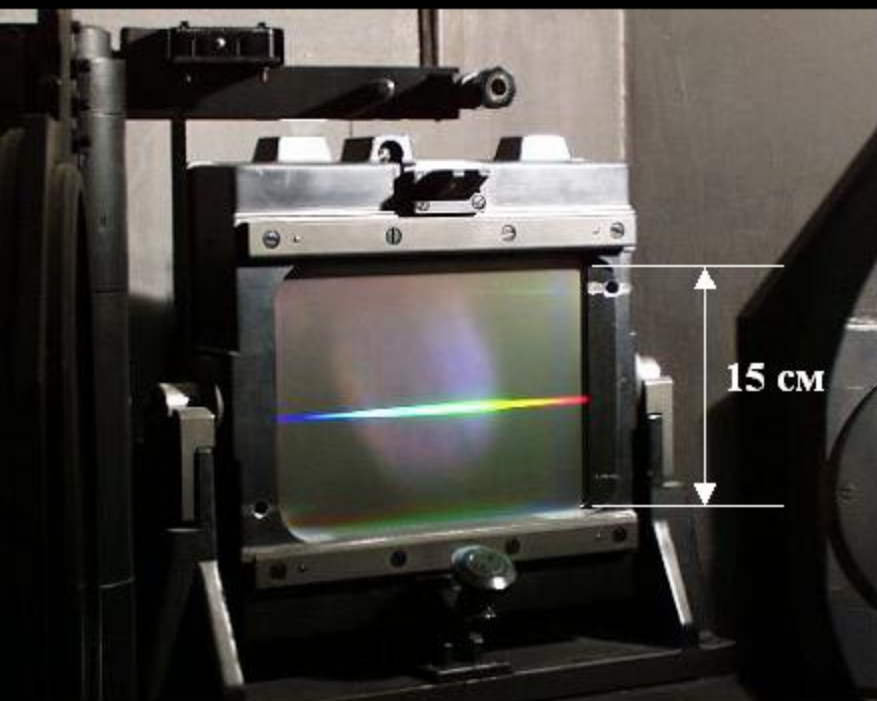

Камера: $F=1900$ мм
разделение $\sim 0.1 - 0.2$ А/рх

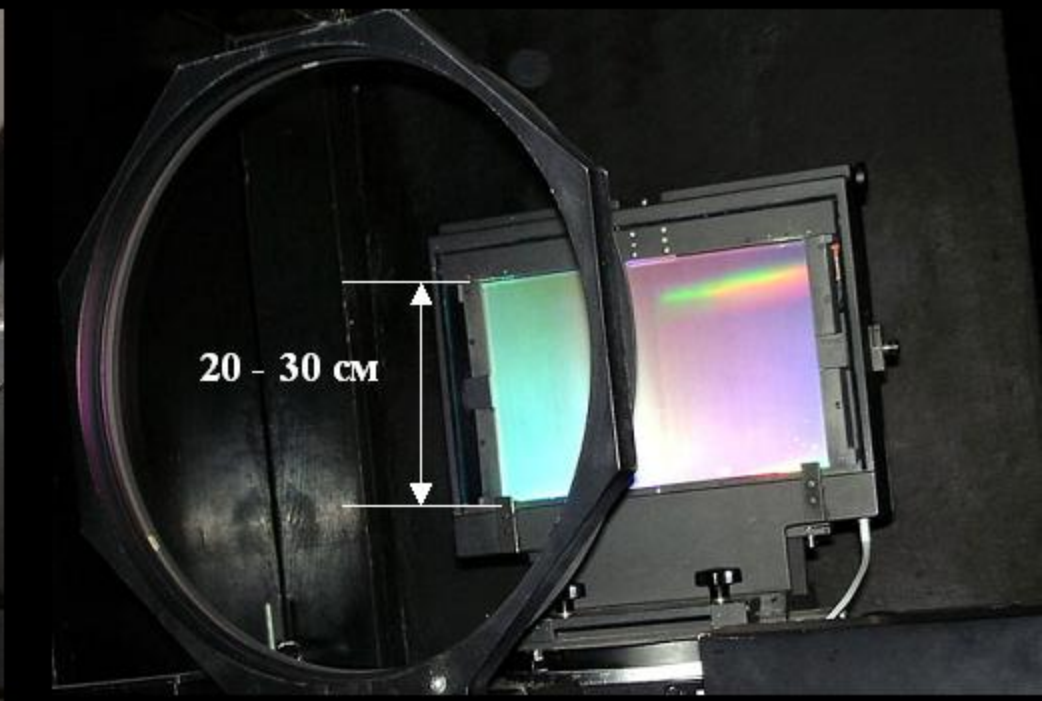

Две поколения 2 м телескопи на *Carl Zeiss*

Куде-спектрографи

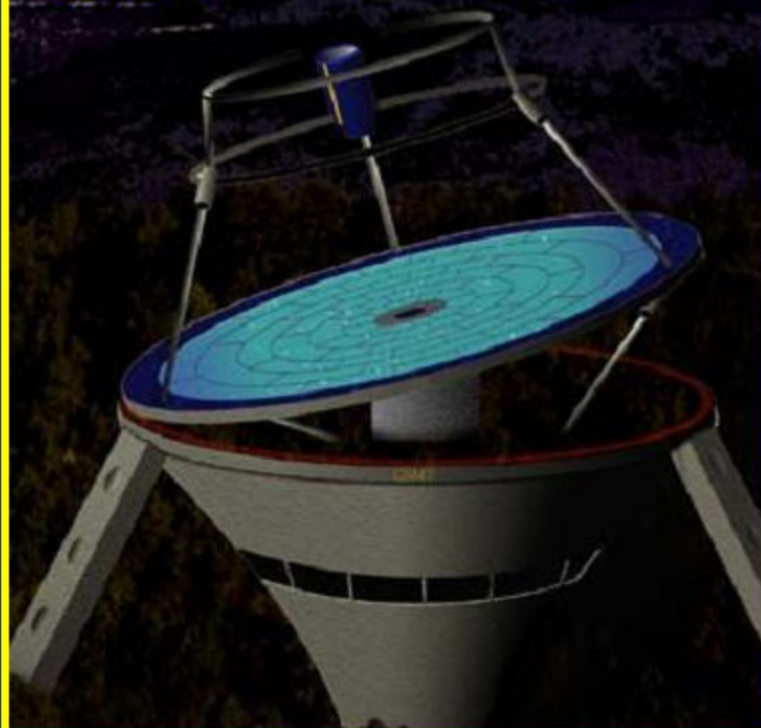
2м - Онджейов

2м - Рожен

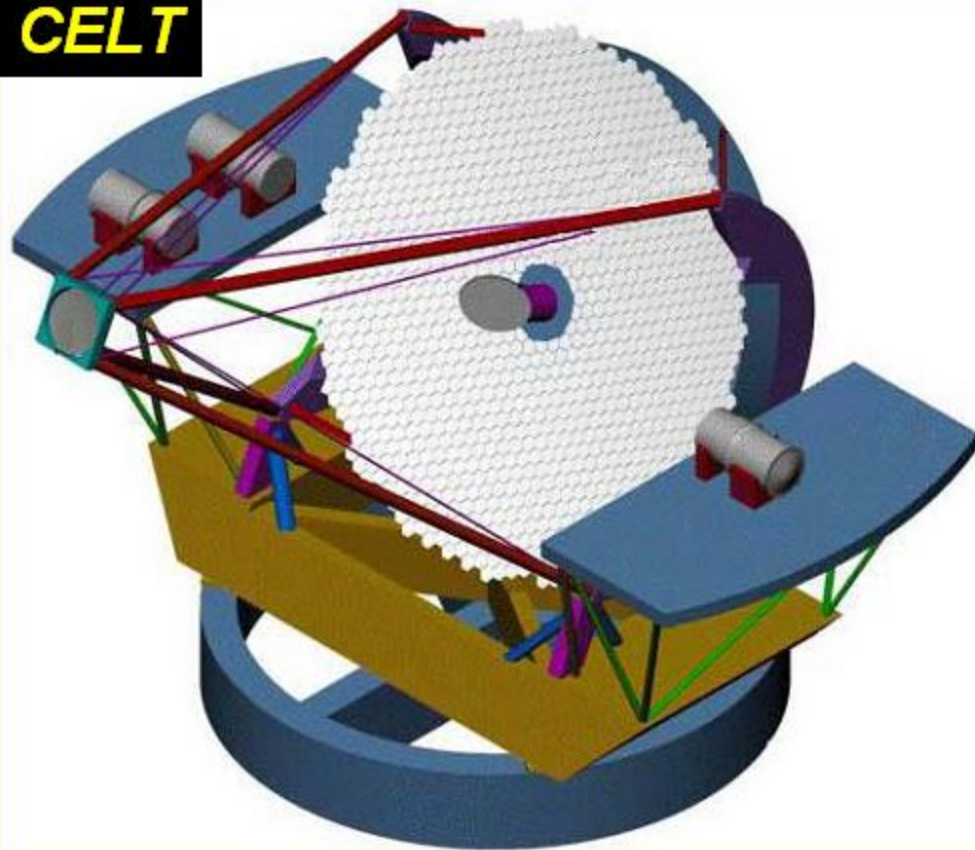
Проекти на I-половина на XXI в.

GSMT

**30-м Giant Segmented
Mirror Telescope**

CELT

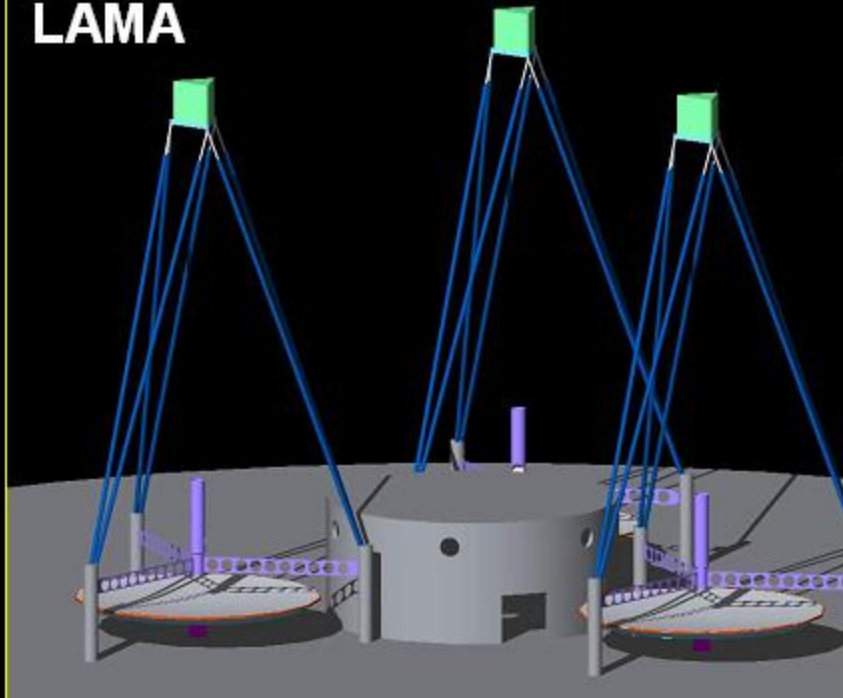

**30- м Californian Extremely
Large Telescope**

Проекти на I-половина на XXI в.

LAMA

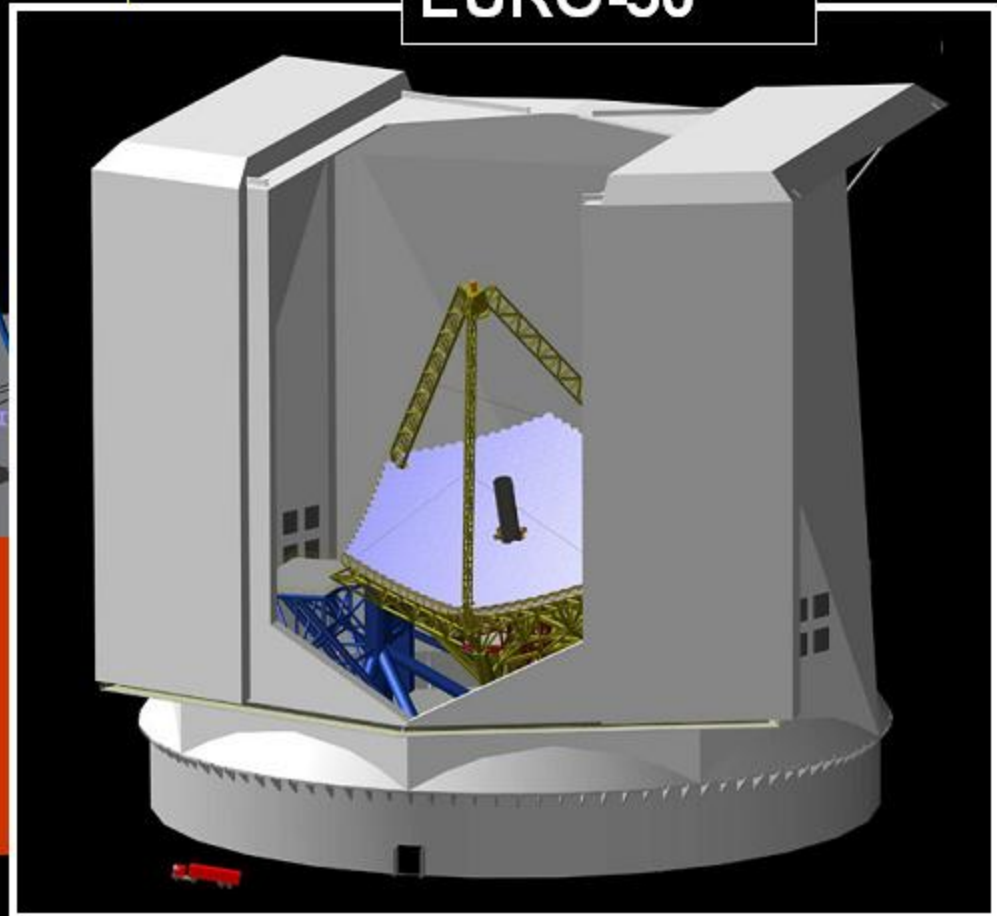

(Large Azimutal Mirrors Array)

Набор от 18 телескопа с 10-м живачни огледала.

Еквивалент на 42-м телескоп.

EURO-50

Проекти на I-половина на XXI в.

100-м OWL (Overwhelmingly Large) - EЮО

Наистина : Екстремално Големи Телескопи (ЕГТ)

Boeing 747

Euro-50

85 м височина
4500 т общо тегло

Кулата на
2-м в НАО

EURO50 - възел на талигата за движение по азимут

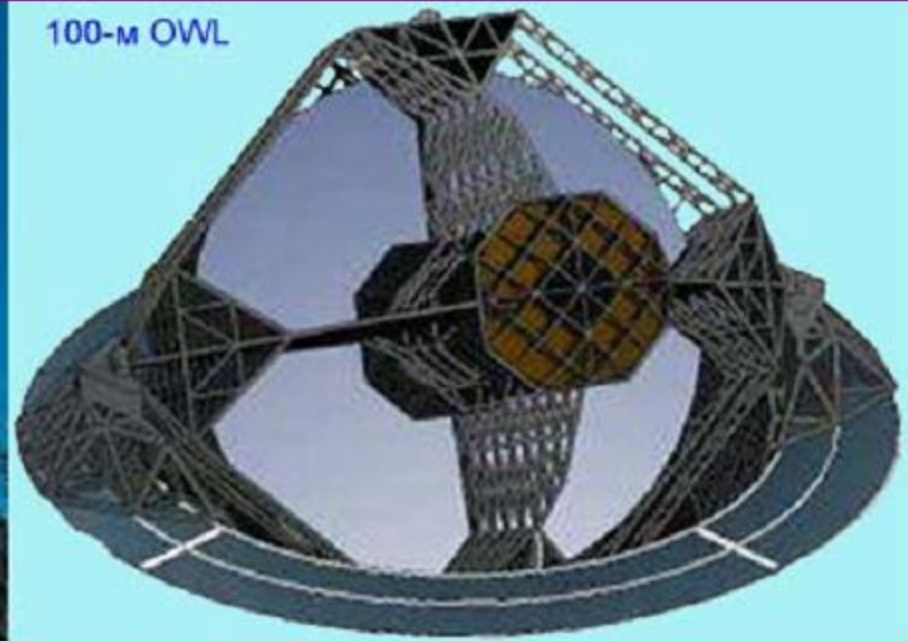
100-м радио- и оптически телескопи : прилики и отлики

*Дълж. на
вълната: 1-11 см.
Допуск на
гладкост:
0.5 - 5 мм
(500μ-5000μ)*

100-м радиотелескоп
Ефелсберг, Бон, ФРГ

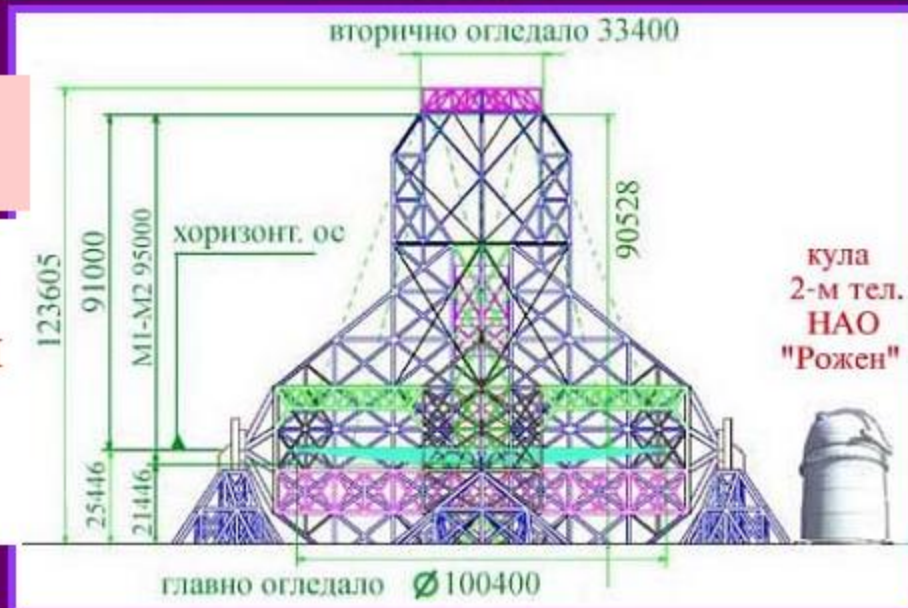
100-м OWL

Общо тегло: **3200 т**

*Дължина на вълната: 1-3 μm.
Допуск на гладкост : 0.05-0.15μ*

Допуските за оптиката на OWL са 10000 пъти по-строги, а оттам и два и много по-тежката конструкция - **13500 т!**

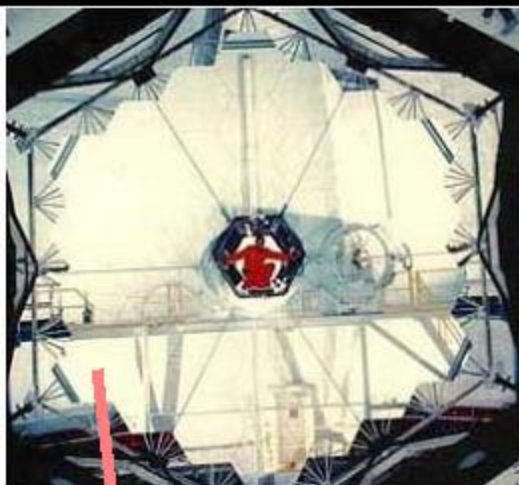

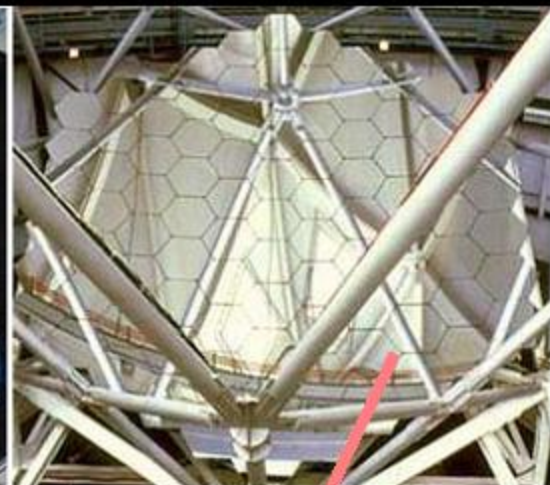
Сегментни астрономически огледала

Кеск

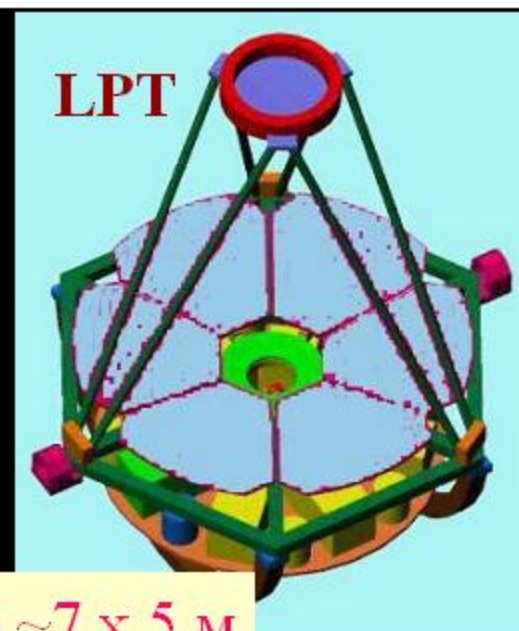
Размер ~2 м

НЕТ

Размер ~1 м

EURO 50

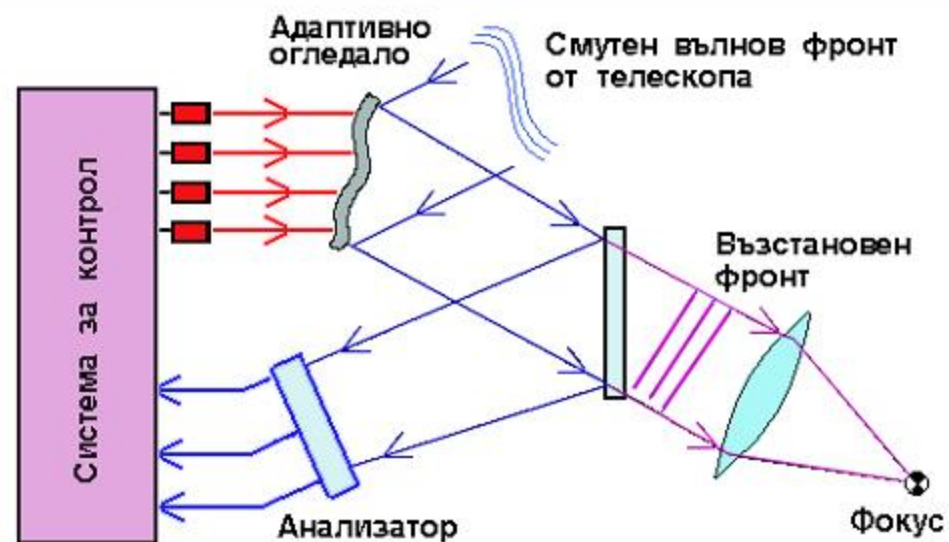

Размер ~7 x 5 м

Принципи на активна корекция на вълновия фронт

Активна оптика

Адаптивна оптика

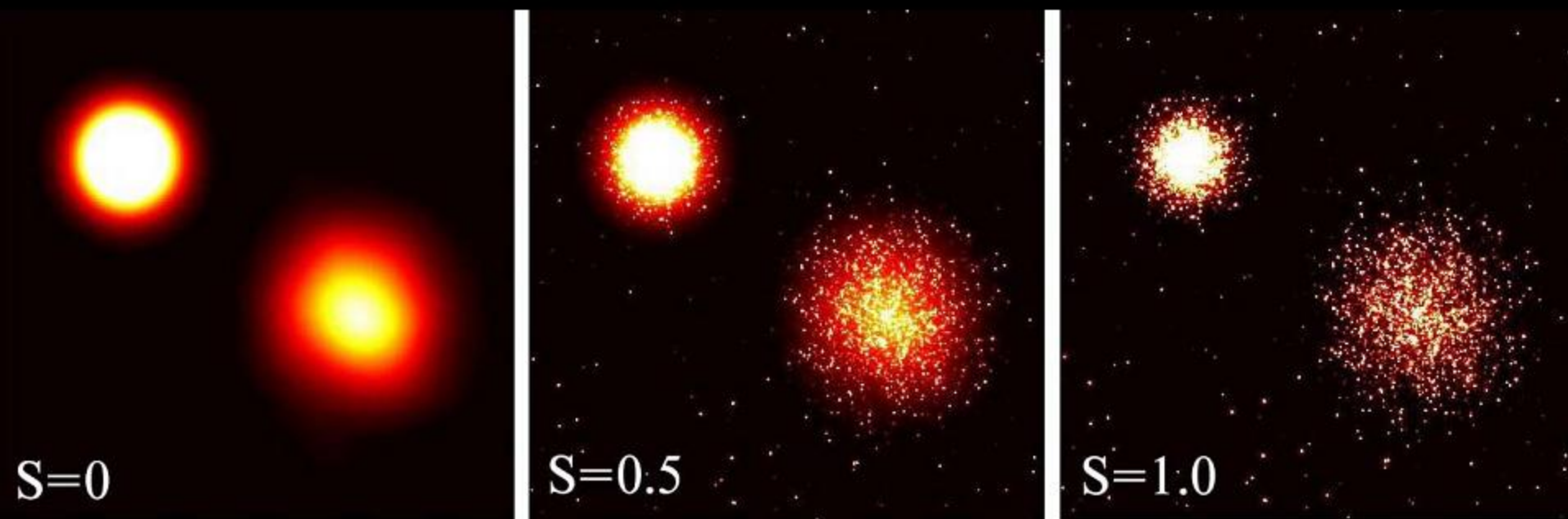

3.5m NTT

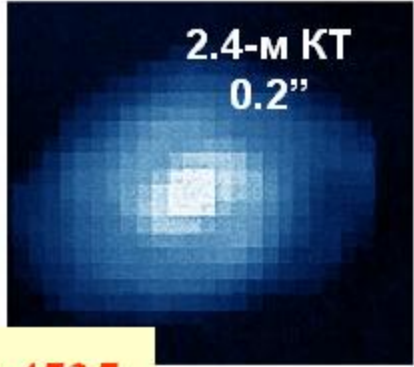
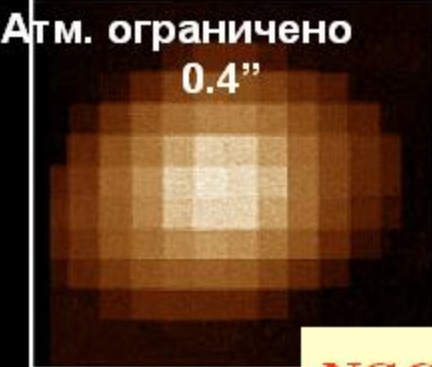
VLT-4 "Yepun"

Сферични звездни купове във фокуса на 50-м телескоп
при различен *фактор на Strehl* (S):

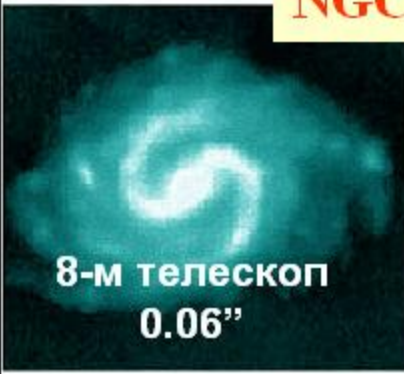

Компютърна симулация на близки купове с различна концентрация на звезди. Разстоянието между куповете е около $1''$. С фактор $S = 1$ работят космическите телескопи (няма атмосферно “размазване” на образа). Фактор $S=0$ имаме за наземен телескоп БЕЗ АДАПТИВНА КОРЕКЦИЯ на вълновия фронт. Най-добрите системи за корекция дават фактор $S=0.4-0.7$. Техническото задание за S на 50-м телескоп е около 0.5. *Мащабът на картината е около $1''$*

NGC 4535

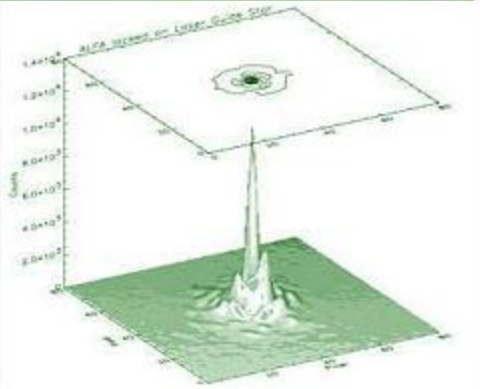
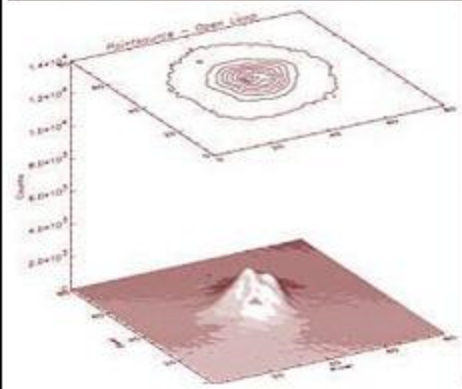
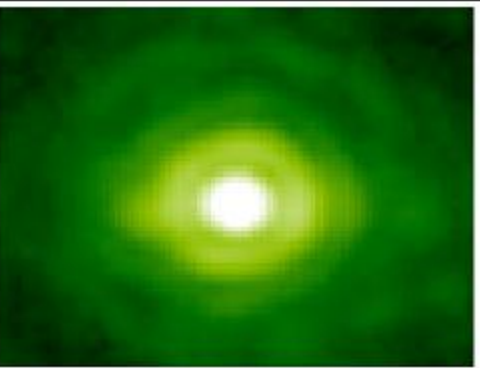
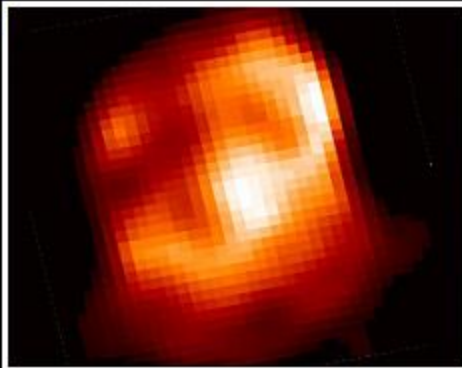

**Качество на образа от
различни по размер
телескопи
за дължина на вълната 2
микрона**

**Адаптивна корекция на
изображението**

*3.5-м телескоп на Калар Алто, АДО
система ALFA*

без корекция, S=0   с корекция, S=0.47

Планетна астрономия с активна корекция

Кеск - Непун

СФНТ - Сатурн

Картина, получавана от различни по клас телескопи

8-м, дифр. изобр.
5х, 160 сек

100-м, дифракционно
изображение,
1х, 1 сек экспозиция

Алтернативата - КОСМИЧЕСКИ ТЕЛЕСКОПИ ???

ПРЕДИМСТВА:

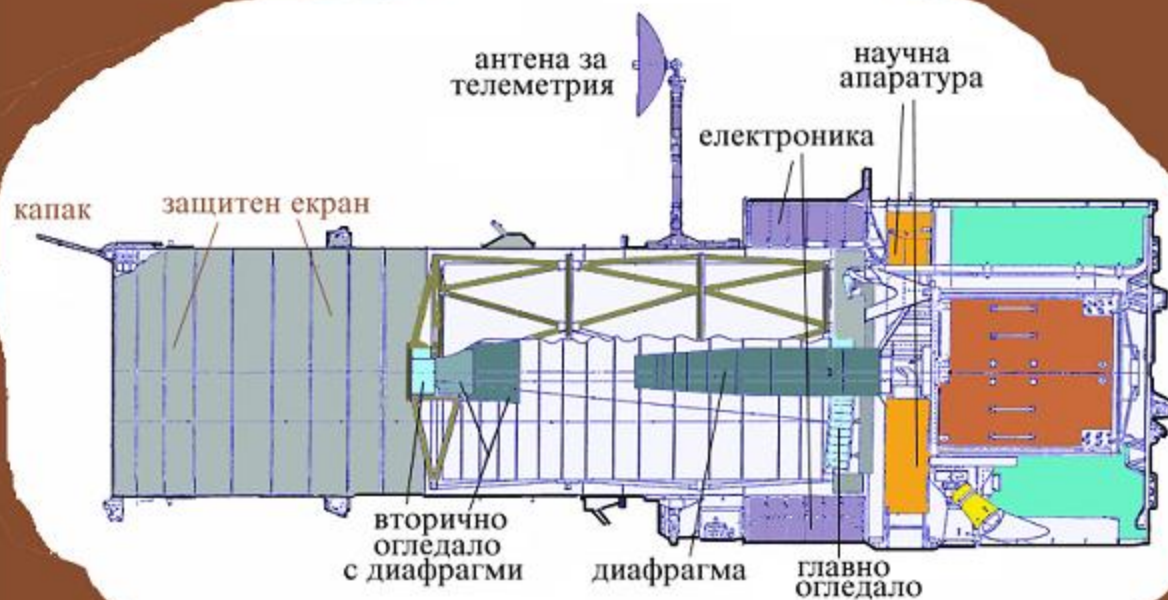
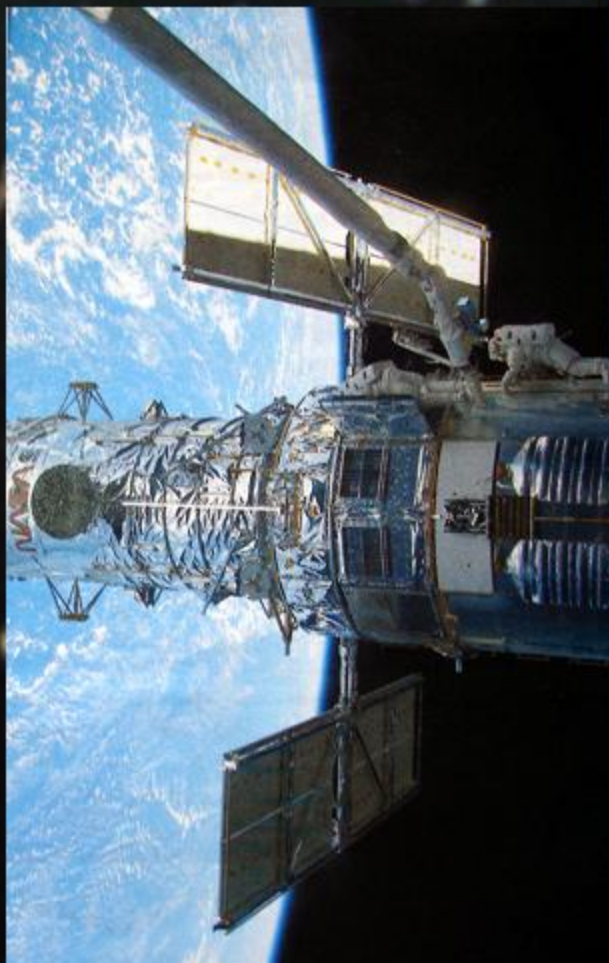
- *Липса на атмосфера - работа винаги при $S=1$!*
- *Голямо зрително поле с перфектно качество - много инструменти !*
- *Денонощна работа !*
- *Продължителни експозиции с натрупване !*

НЕДОСТАТЪЦИ:

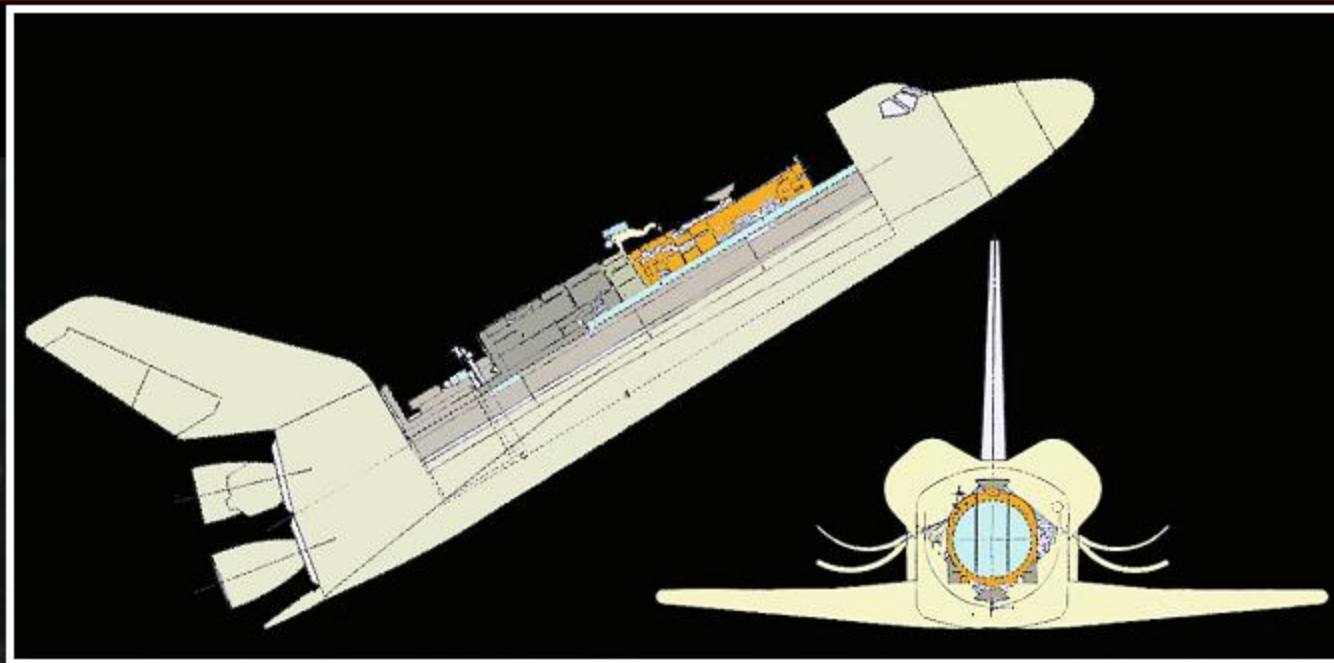
- *Цената !!! - 1000 пъти повече от същия по размер наземен телескоп !*
- *По-малки размери на огледалото - по-малка разделителна способност!*

*2.4-м НСТ -
Космическият
телескоп
“Хъбъл”, 1990*

Космическият телескоп "Хъбъл" в совалката

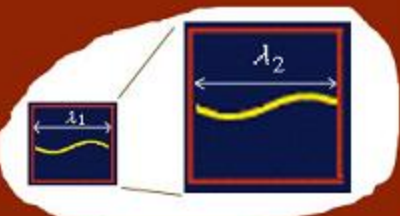

Габаритите на всички космически апаратури са ограничени от размерите на средствата за доставка на околоземна орбита - ракети или совалки

Защо е нужен нов КТ?

$$1 + z = \frac{\lambda_{\text{изм}}}{\lambda_{\text{лаб}}}$$

Големият
Взрив

$z=1500-1100$
300 хил.

Време (години)
 $z=7.6$
100 млн. 1 млрд 5 млрд $z=0$
12 млрд

Космическа
Тъмна зона

време
Днешно

COBE

NGST

HST

Наземни
телескопи

New Generation
Space Telescope (2010)

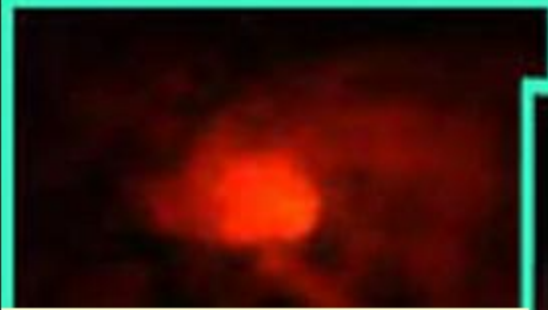
Hubble Space Telescope (1990)

COsmic Background
Explorer (1989)

Раждането на

най-първите звезди

във Вселената

Свиване на прото-звездния облак

Образуване на диск около централна кондензация

Взрив на свръхнова

Трупане и отделяне на маса и енергия

“Издухване” на диска

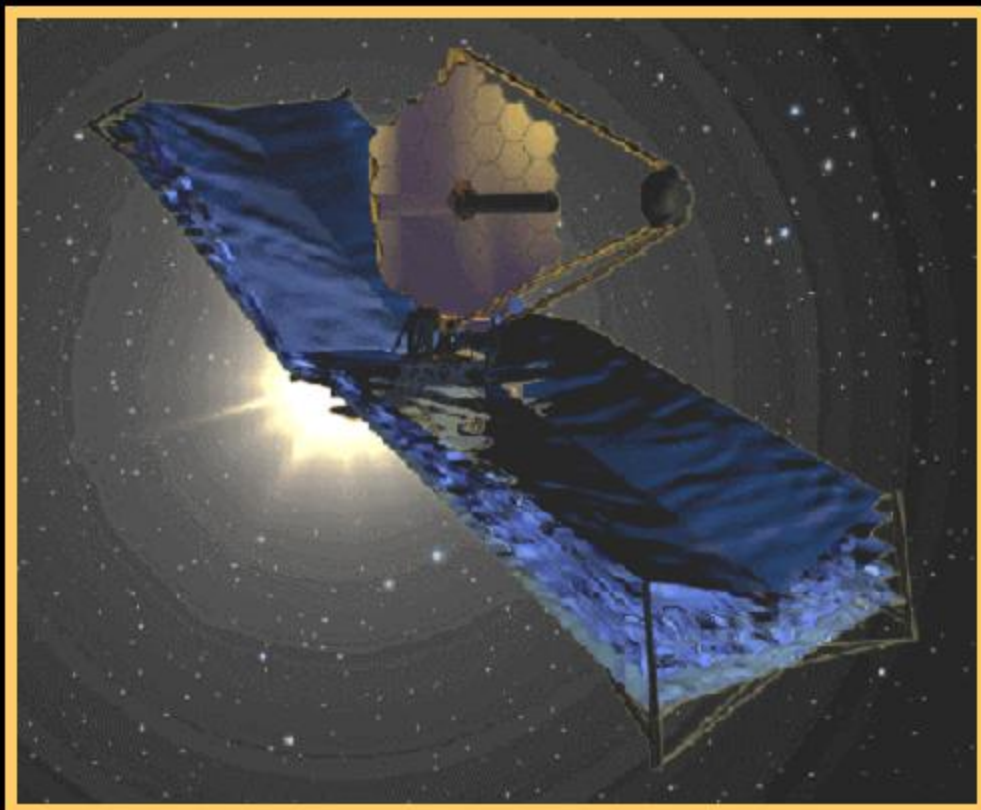

Сценарий за МАСИВНИ звезди!

JWST - новият космически телескоп “*James Webb*”

6.5-м космически телескоп
от ново поколение “*James Webb*”

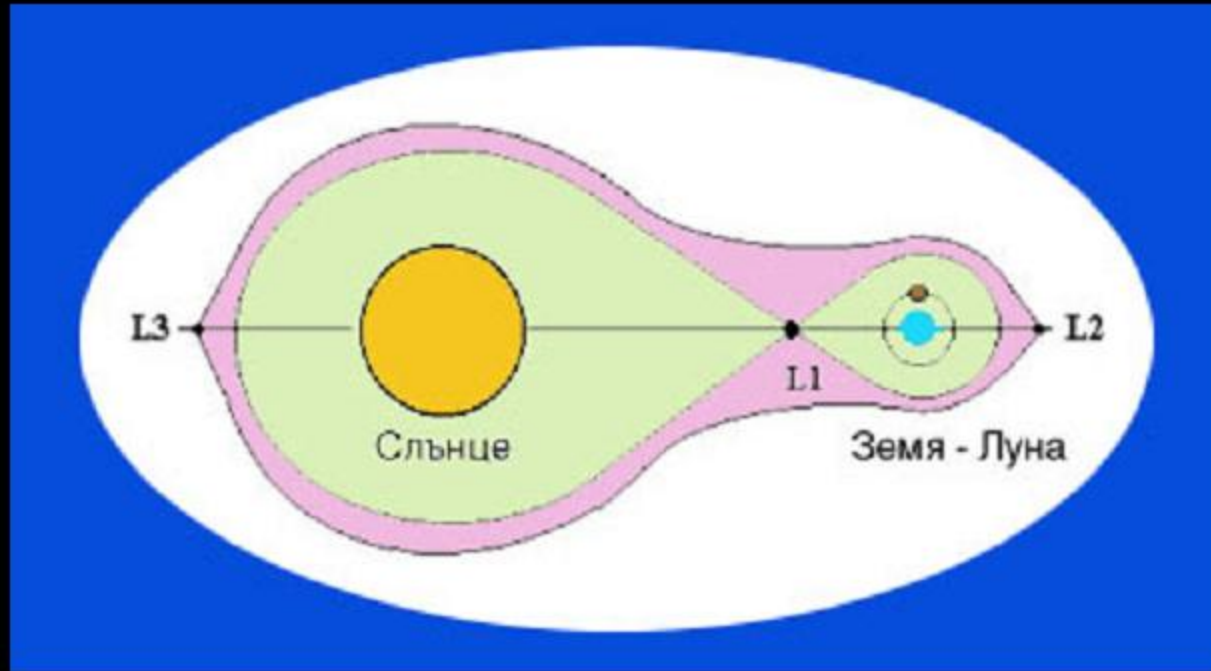

Джеймс Е. Уеб
(1906 - 1968)

вторият директор на НАСА
(от 1961 до 1968 г.)

Телескопът е наречен на името на радетеля за орбитални астрономически уреди *James Webb*, един от първите ръководители на НАСА.

Точки на Лагранж за системата Слънце - Земя

Телескопът ще бъде изведен в отдалечена на около 3 000 000 км от Земята орбита, в т.н. Точка на Лагранж L2. Там Земята ще екранира лъчите на Слънцето и телескопът ще има отлични условия за наблюдение!

Да се върнем на Земята и да се насладим още веднъж на ТЕЛЕСКОПИТЕ НА ХХ ВЕК - безспорно най-красивите научни инструменти!

